

Tymon Grabarczyk
Uniwersytet Jagielloński
Wydział Prawa i Administracji
ORCID: 0000-0001-7055-7187

Polskie i holenderskie prawo karne środowiska – wybrane zagadnienia¹

Polish and Dutch environmental criminal law – selected issues

Streszczenie

Pomimo obowiązywania od ponad 10 lat dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/99/WE w sprawie ochrony środowiska przez prawo karne oraz późniejszej implementacji jej przepisów do krajowych porządków prawnych, obszar prawa karnego środowiska cieszy się ograniczonym zainteresowaniem ze strony piśmiennictwa prawniczego. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie komparatystycznego wymiaru prawa karnego środowiska poprzez dokonanie analizy podstaw odpowiedzialności karnej w polskim i holenderskim prawie ochrony środowiska. Przedmiotem badania były kluczowe akty prawne z tego zakresu, tzn. holenderski kodeks karny oraz holenderska ustawa o przestępstwach gospodarczych. Ponadto dokonano zestawienia właściwych przepisów prawa holenderskiego z ich odpowiednikami funkcjonującymi w prawie polskim. Niniejszy artykuł uwzględnia zmiany wprowadzone do polskiego prawa w analizowanym zakresie w związku z wejściem w życie przepisów ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach oraz niektórych innych ustaw.

Słowa kluczowe

Holandia, ochrona środowiska, prawo karne, prawo karne środowiska, holenderskie prawo karne środowiska

Abstract

Despite the fact that the Directive 2008/99/EC of the European Parliament and the Council on the protection of the environment through criminal law has been in force for more than 10 years, and its relevant provisions were subsequently implemented into domestic legal systems, the area of the environmental criminal law has received limited attention in the academic research. The aim of this article is to present a comparative dimension of the environmental criminal law through an analysis of the legal bases of criminal liability of Polish and Dutch environmental law. The key legal acts in this regard, i.e. the Criminal Code of the Netherlands and the Economic Offences Act are the main subject of this survey. Moreover, the relevant provisions of Dutch law were compared with their counterparts

---

¹ Niniejszy artykuł powstał w oparciu o pracę magisterską napisaną przez autora tekstu pod kierunkiem dr hab. Barbary Iwańskiej, prof. UJ na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

present in Polish law. This article considers the recent changes in Polish law in the analyzed scope introduced because of the provisions of the Act of 19 July 2019 amending the Act on Maintaining Cleanliness and Order in Municipalities and certain other acts.

Keywords

The Netherlands, environmental protection, criminal law, environmental criminal law, Dutch environmental criminal law

1. Wprowadzenie

Zdominowanie prawnych instrumentów ochrony środowiska przez normy o charakterze administracyjnoprawnym w sposób naturalny spowodowało, że zagadnienia dotyczące jej prawnokarnych aspektów nie stanowiły przedmiotu dużego zainteresowania w piśmiennictwie². Wydaje się, że obecność problematyki prawa karnego środowiska w polskiej literaturze cechuje swego rodzaju „sezonowość”. Pierwszy okres szczególnego zainteresowania tą tematyką był związany z wejściem w życie ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (dalej cyt.: k.k.)³, ustanawiającej odrębny rozdział poświęcony przestępstwom przeciwko środowisku (art. 181–188 k.k.)⁴. Należy jednak podkreślić, że jeszcze pod rządami ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny⁵ polskie piśmiennictwo nawiązywało do tej problematyki⁶, w szczególności w kontekście unormowań penalizujących sprowadzanie niebezpieczeństwa powszechnego dla życia lub zdrowia ludzkiego albo dla mienia w znacznych rozmiarach poprzez spowodowanie zanieczyszczenia wody, powietrza lub ziemi⁷. Po raz kolejny prawo karne środowiska utrwaliło się w świadomości polskich prawników w okresie poprzedzającym i bezpośrednio następującym po przyjęciu aktów prawa unijnego w tym zakresie, tj. dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/99/WE z dnia 19 listopada 2008 r. w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne⁸ (dalej cyt.: dyrektywa 2008/99/WE) oraz dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady

---

² Zob. np. W. Radecki, *Polskie prawo karne środowiska – próba spojrzenia syntetycznego*, „Ius Novum” 2009, nr 1, s. 70–94; L. Mering, *Prawo karne w ochronie środowiska – przedmiot ochrony*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2007, nr 3, s. 27–38.

³ Dz. U. z 2020 r., poz. 1444.

⁴ Zob. np. R. Dębski, *Przestępstwa przeciwko środowisku w nowym polskim kodeksie karnym*, „Przeгляд Ustawodawstwa Gospodarczego” 1999, nr 10, s. 2–7; L. Mering, *Ochrona środowiska w nowym kodeksie karnym*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 1999, nr 1, s. 121–140.

⁵ Dz. U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94 z późn. zm.

⁶ Zob. np. W. Radecki, *Ochrona środowiska w polskim prawie karnym. Cz. I. Pojęcie i zakres prawa karnego środowiska*, „Monitor Prawniczy” 1997, nr 12, s. 487–492; *idem*, *Wykroczenia i przestępstwa przeciwko środowisku. Przewodnik po przepisach*, Warszawa–Wrocław 1995.

⁷ Zob. np. W. Radecki, *Odpowiedzialność karna*, [w:] W. Radecki (red.), *Instytucje prawa ochrony środowiska. Geneza – rozwój – perspektywy*, Warszawa 2010, s. 429–431; J. Sobczak, *Kształtowanie się przestępstw przeciwko środowisku. Część I*, „Ius Novum” 2012, nr 4, s. 7–30.

⁸ Dz. Urz. UE L 328 z 6.12.2008 r., s. 28.

2009/123/WE z dnia 21 października 2009 r. zmieniającej dyrektywę 2005/35/WE w sprawie zanieczyszczenia pochodzącego ze statków oraz wprowadzenia sankcji w przypadku naruszenia prawa⁹. Polskie piśmiennictwo nawiązywało wówczas do postanowień umów międzynarodowych¹⁰ oraz orzecznictwa sądów europejskich¹¹, otwierających drogę do przyjęcia wskazanych powyżej dyrektyw, a także poddawało analizie poszczególne rozwiązania przewidziane przez ustawodawcę wspólnotowego¹². Ponowne zainteresowanie problematyką prawa karnego środowiska można było zaobserwować w rezultacie wejścia w życie przepisów ustawy z dnia 25 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw¹³, transponującej przepisy dyrektywy 2008/99/WE do polskiego porządku prawnego¹⁴. W późniejszym czasie entuzjazm względem tych zagadnień był skromniejszy, choć i wtedy co jakiś czas pojawiały się opracowania ich dotyczące¹⁵. W ostatnich latach powyższe uległo zmianie m.in. z uwagi na opublikowanie – przygotowanych na zlecenie Komisji Europejskiej – raportów dotyczących statusu i efektywności implementacji przepisów dyrektywy 2008/99/WE do ustawodawstw krajowych¹⁶. Prawo karne środowiska po-

⁹ Dz. Urz. UE L 280 z 27.10.2009 r., s. 52.

¹⁰ Zob. np. W. Radecki, *Przestępstwa konwencyjne przeciwko środowisku*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 1, s. 17–37.

¹¹ Zob. np. A. Grzelak, *Kompetencje WE do określania sankcji karnych w przepisach prawa wspólnotowego – glosa do wyroku ETS z 13.09.2005 r. w sprawie C-176/03 Komisja przeciwko Radzie*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2006, nr 6, s. 48–53; T. Ostropolski, *Prawo karne domeną Wspólnoty? – glosa do wyroku ETS z 23.10.2007 r. w sprawie C-440/05 Komisja przeciwko Radzie*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 3, s. 39–44.

¹² Zob. np. J. Ciechanowicz-McLean, *Penalizacja prawa ochrony środowiska*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2008, t. XIX, s. 9–20; L. Mering, M. Pchalek, *Ekspertyza w przedmiocie uwarunkowań efektywności i transpozycji dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne (KOM(2007) 51 wersja ostateczna*, Gdańsk–Warszawa 2007; W. Radecki, *Environmental Protection in European Criminal Law*, „Chemik” 2011, nr 8, s. 757–772.

¹³ Dz. U. z 2011 r. Nr 94, poz. 549.

¹⁴ Zob. np. A. Baran, *Skuteczność norm prawa karnego w ochronie środowiska*, „Ekonomia i Środowisko” 2012, nr 1, s. 210–221; S. Raniszewski, *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne oraz jej implementacja do polskiego porządku prawnego*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2012, nr 2, s. 71–89; J. Sobczak, *Kształtowanie się przestępstw przeciwko środowisku. Część II*, „Ius Novum” 2013, nr 1, s. 11–41; *idem*, *Kształtowanie się przestępstw przeciwko środowisku. Część III*, „Ius Novum” 2013, nr 2, s. 11–26.

¹⁵ Zob. np. W. Radecki, *Ochrona środowiska w polskim, czeskim i słowackim prawie karnym. Studium prawnoporównawcze*, Warszawa 2013; M. Szwejkowska, E. Zębek, *Przestępstwa przeciwko środowisku w polskim kodeksie karnym z 1997 r. (wybrane zagadnienia)*, „Prawo i Środowisko” 2014, nr 1, s. 64–74.

¹⁶ W odniesieniu do Polski por. European Commission, *Evaluation Study on the Implementation of Directive 2008/99/EC on the Protection of the Environment through Criminal Law by Member States. National Report for Poland*, Brussels 2015; w kontekście Holandii por. European Commission, *Evaluation Study on the Implementation of Directive 2008/99/EC on the Protection of the Environment through Criminal Law by Member States. National Report for the Netherlands*, Brussels 2015.

nownie zagościło na łamach polskiego¹⁷ i zagranicznego¹⁸ piśmiennictwa. Zauważalny wzrost zainteresowania doktryny zagadnieniami związanymi z odpowiedzialnością karną w ochronie środowiska skłania do przyjrzenia się instrumentom służącym jej realizacji z perspektywy komparatystycznej.

Wiedza z zakresu praw obcych pozwala na lepsze zrozumienie mechanizmów w danej dyscyplinie, a także uruchamia bądź rozszerza zakresowo procesy myślenia krytycznego w odniesieniu do regulacji krajowych, które zazwyczaj są „przyjmowane za dobrą monetę”. Konstruktywna polemika z uwzględnieniem doświadczeń innych państw niejednokrotnie nie dociera do szerszego kręgu odbiorców. Poznanie i zrozumienie różnic pomiędzy systemami może wspomóc poszukiwania mające na celu znalezienie lepszych rozwiązań prawnych służących rozwiązywaniu podobnych problemów.

Prowadzenie analiz określonych przepisów lub zespołów przepisów z perspektywy prawnoporównawczej wymaga uprzedniego dokonania wyboru porządku prawnego, w świetle którego takie analizy miałyby być prowadzone. Autor stoi na stanowisku, iż to prawo holenderskie¹⁹ zasługuje na szczególne zainteresowanie z punktu widzenia za-

¹⁷ Zob. np. E. Albińska, *Historia regulacji legislacyjnych ograniczających przestępczość ekologiczną w Polsce*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego” 2016, nr 23, s. 110–127; M. Wójcicka, *Wpływ dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/99/WE z dnia 19 listopada 2008 r. na polską politykę kryminalną*, „Journal of Modern Science” 2015, nr 2, s. 427–439.

¹⁸ Zob. np. A. Farmer, M. Faure, G.M. Vagliasindi (red.), *Environmental Crime in Europe*, Oxford 2017; M.G. Faure, *The resolution in environmental criminal law in Europe*, „Virginia Environmental Law Journal” 2017, nr 35, s. 321–356.

¹⁹ W odniesieniu do państwa holenderskiego w niniejszym artykule używam nazwy „Holandia”. Należy wskazać, iż pod koniec 2019 r. rząd holenderski podjął decyzję o odstąpieniu od stosowania w relacjach międzynarodowych formy nazewniczej określającej nazwę państwa holenderskiego w języku angielskim jako „Holland” i jej jednolitym zastąpieniu przez formę „the Netherlands”. Powyższe było motywowane przede wszystkim chęcią jednoznacznego nawiązania do – wspólnej dla wszystkich holenderskich prowincji – historycznej nazwy europejskich obszarów obecnie administrowanych przez Królestwo Niderlandów, zamiast nazwy „Holandia” właściwej wyłącznie dla dwóch spośród dwunastu prowincji (Holandia Południowa i Holandia Północna). Stanowisko w tej sprawie zajęła m.in. Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej przy Głównym Geodecie Kraju (KSNG): „[w] związku z doniesieniami prasowymi odnośnie do zmiany przez holenderski rząd krótkiej formy nazwy Królestwa Niderlandów z Holandia na Niderlandy, Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej przy Głównym Geodecie Kraju (KSNG) informuje, że nie nastąpiła zmiana nazwy tego państwa. [...] Decyzja ta ma jednak charakter wyłącznie wewnętrznej instrukcji i nie wiąże się z apelem do innych państw o dostosowanie się do tej zmiany. W związku z tym stosowanej w języku polskim nazwy Holandii sprawa ta nie dotyczy. [...] W związku z powyższym zalecana przez Komisję Standaryzacji Nazw Geograficznych polska nazwa (polski egzonym) dotycząca skróconej nazwy państwa, tj. «Holandia», pozostaje obecnie bez zmian. Także bez zmian pozostaje polska oficjalna (długa) nazwa tego państwa, tj. Królestwo Niderlandów”, zob. Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej przy Głównym Geodecie Kraju, *Informacja w sprawie nazwy „Holandia”*, <http://ksng.gugik.gov.pl/news.php> [dostęp 1.09.2020]. Odpowiada to wcześniejszemu stanowisku KSNG, zgodnie z którym „[d]o tradycyjnych nazw państw, które stanowią nasze dziedzictwo kulturowe i nadal powinny funkcjonować we współczesnej polszczyźnie, należą między innymi Holandia [...]”. KSNG nie próbuje zastępowania ich nazwami oryginalnymi lub zbliżonymi do oryginalnych: Niderlandy [...]”, zob. Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej przy Głównym Geodecie Kraju, *Urzędowy wykaz nazw państw i terytoriów niesamodzielnych*, Warszawa 2019, s. VII–VIII.

gadnień, którym jest poświęcone niniejsze opracowanie. Należy wyróżnić co najmniej dwie przyczyny uzasadniające zorientowanie prowadzonych badań na rozwiązania funkcjonujące w ramach prawa holenderskiego.

Pierwszą z nich jest wyjątkowa droga rozwojowa holenderskich regulacji dotyczących kształtowania środowiska i gospodarowania jego zasobami wynikająca ze specyficznej fizjografii nizinnych i niemal pozbawionych lasów terenów położonych w pobliżu ujścia Mozy (*Maas*), Renu (*Rijn*) i Skaldy (*Schelde*) do Morza Północnego (*Noordzee*)²⁰. Rozwój osadnictwa na tym obszarze spowodował konieczność regulowania koryt rzecznych, budowy licznych kanałów odwadniających i innych urządzeń budownictwa wodnego oraz obwałowania wybrzeża morskiego²¹. Holendrzy są znani z dobrze funkcjonującej ochrony środowiska, w tym gospodarki wodnej²². Wśród dziedzin zarządzania wodami, w których naród ten odnosił największe sukcesy, były niewątpliwie takie jak konstruowanie nadmorskich wałów ochronnych oraz polderyzacja, czyli osuszanie terenów położonych poniżej poziomu morza i otaczanie ich groblami w celu ochrony przed (ponownym) zalaniem. W jednym z holenderskich podręczników do prawa konstytucyjnego wyrażono pogląd, iż to „tamy tworzą państwo [holenderskie – przyp. T.G.]”²³. Wspólny wysiłek mieszkańców Niderlandów w działaniach zmniejszających ryzyko powodziowe na przestrzeni wieków zaowocował powstaniem powiedzenia „Bóg stworzył morze, zaś Holendrzy wybrzeże” (*Deus mare, Batavus litora fecit*)²⁴. Potrzeba odpowiedniego zorganizowania systemu przeciwdziałania negatywnym skutkom oddziaływania wód na ludność, środowisko i mienie była przyczyną powstania jeszcze w średniowieczu na terenie obecnej Holandii wyspecjalizowanej administracji wodnej w postaci tzw. okręgów wodnych (*waterschappen*), wyłanianych w wyborach powszechnych i funkcjonujących niezależnie od organów samorządu terytorialnego²⁵.

Drugą z przyczyn wyboru proponowanej tematyki badawczej jest zasadniczy brak w polskiej literaturze prawniczej opracowań dotyczących holenderskiego prawa ochro-

²⁰ Do przedstawionego wyczerpania rzek można również zaliczyć rzekę Ems, której dorzecze obejmuje część Fryzji Zachodniej należącej do Holandii (obecnie prowincja Groningen), choć rzeka ta przepływa wyłącznie przez region Fryzji Wschodniej (*Ostfriesland*) położony na terytorium Niemiec, zob. np. R.S.J. Tol, A. Langen, *A concise history of Dutch river floods*, „Climatic Change” 2000, nr 46, s. 357–369.

²¹ Zob. np. J. Radkau, *Nature and Power: A Global History of the Environment*, Cambridge 2008, s. 117–127; E.F.J. de Mulder, *Water*, [w:] E.F.J. de Mulder, B.C. de Pater, J.S. Droogleever Fortuijn (red.), *The Netherlands and the Dutch. A Physical and Human Geography*, Cham 2019, s. 8–34.

²² Zob. np. European Commission, *Commission Staff Working Document. The EU Environmental Review 2019. Country Report – THE NETHERLANDS*, SWD(2019) 133 final, Brussels 2019; OECD, *OECD Environmental Performance Reviews: The Netherlands 2015*, Paris 2015.

²³ D.J. Elzinga (red.) et al., *Handboek van het Nederlandse staatsrecht*, Deventer 2006, s. 171.

²⁴ M. Kornecki, *Z problematyki ochrony zabytków architektury i budownictwa w Holandii*, „Ochrona Zabytków” 1976, nr 1, s. 51.

²⁵ Zob. np. H.J. Verhagen, *Coastal Protection and Dune Management in the Netherlands*, „Journal of Coastal Research” 1990, nr 1, s. 169–172; R. Lazaroms, D. Poos, *The Dutch water board model*, „Water Law” 2004, nr 15, s. 137–140.

ny środowiska²⁶. Stała współpraca ludności różnych narodowości, wyznań i światopoglądów w tworzeniu systemu tam i polderów oraz innych urządzeń wodnych służących bezpieczeństwu powszechnemu dała początek powszechnie znanej holenderskiej tolerancji (*gedogen*)²⁷ – zjawisku szeroko opisywanemu przez doktrynę prawniczą²⁸. Nie dziwi zatem, że w polskim piśmiennictwie dotyczącym prawa holenderskiego dominują zagadnienia normatywne i okołonormatywne stanowiące rozwinięcie koncepcji *gedogen*, przede wszystkim w odniesieniu do polityki karnej względem eutanazji²⁹ oraz stosowania środków odurzających³⁰.

Komparatystyka na gruncie prawa ochrony środowiska w polskim piśmiennictwie w przeważającej części dotyczy ustawodawstw państw sąsiadujących z Polską, tzn. Czech i Słowacji³¹, Niemiec³², Rosji³³ i Ukrainy³⁴. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać m.in. w tym, że prawo ochrony środowiska jest kształtowane w przeważającej mierze w ramach działalności Unii Europejskiej, a normy krajowe stanowią „jedyne” efekt ich implementacji do krajowych porządków prawnych poszczególnych państw członkowskich. Nie wydaje się to w pełni uzasadnione, ponieważ za najbardziej odpowiedni instrument służący harmonizacji krajowych porządków prawnych w zakresie ochrony środowiska uznaje się dyrektywę³⁵, tj. akt prawa unijnego wiążący państwa

²⁶ Wyjątkami od tego stwierdzenia są artykuły: A. Krzezińska, M. Adynkiewicz-Piragas, *Polderyzacja a ochrona przyrody w świetle zagospodarowania przestrzennego*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2004, nr 1, s. 16–29; A. Pawlak, *Praktyka osuszania terenów podmokłych w Holandii w perspektywie polityki ochrony środowiska. Formy działania, skutki i perspektywy*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2010, nr 2, s. 45–51. Problematyka holenderskiego prawa ochrony środowiska jest niejednokrotnie sygnalizowana w ramach opracowań poświęconych ogólnym zagadnieniom prawnej ochrony środowiska, zob. np. P. Korzeniowski, *Zasady prawne ochrony środowiska*, Łódź 2010, s. 181–183.

²⁷ Zob. np. Y. Buruma, *Dutch tolerance: on drugs, prostitution, and euthanasia*, „Crime and Justice” 2007, nr 1, s. 76.

²⁸ Zob. np. B. van Velthoven, P. van Wijck, *Becker’s theory on crime and punishment, a useful guide for law enforcement policy in the Netherlands?*, „Recht der Werkelijkheid” 2016, nr 1, s. 6–31.

²⁹ Zob. np. K. Poklewski-Kozieł, *Holenderska ustawa o eutanazji na tle kontrowersji wokół jej przedmiotu*, „Państwo i Prawo” 2002, z. 1, s. 32–44; P. Gensikowski, *Eutanazja i wspomagane samobójstwo w Holandii (w obliczu zmian)*, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 4, s. 80–94; J. Malczewski, *Problemy z prawną kwalifikacją lekarskiej pomocy do samobójstwa (art. 151 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 11, s. 33–35.

³⁰ Zob. np. M. Fiedukowicz, *Problem legalizacji narkotyków miękkich w Polsce na tle regulacji prawnych przyjętych w Republice Czeskiej oraz w Królestwie Niderlandów*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica” 2016, nr 76, s. 45–48; M.Z. Jędrzejko, M. Rewera, K. Kasprzak, *Stosunek Unii Europejskiej oraz niektórych państw UE do marihuany. Regulacje prawne w wybranych krajach członkowskich*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2018, nr 4, s. 65–68.

³¹ Por. np. W. Radecki, *Prawna ochrona przyrody w Polsce, Czechach i Słowacji. Studium prawnoporównawcze*, Warszawa 2010.

³² Por. np. J. Boć, K. Nowacki, *Prawna ochrona powietrza i handel uprawnieniami emisyjnymi w Polsce i w Niemczech*, Wrocław 2006.

³³ Por. np. M. Micińska-Bojarek, *Stan wyjątkowy i reżim sytuacji nadzwyczajnych w Federacji Rosyjskiej – kontekst ochrony środowiska*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2015, nr 2, s. 215–233.

³⁴ Por. np. I. Kost, *Główne zasady prawne polityki państwa w sferze ochrony środowiska na Ukrainie*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2011, nr 2, s. 77–92.

³⁵ Np. J.H. Jans, H.H.B. Vedder, *European Environmental Law After Lisbon*, Groningen 2012, s. 97.

członkowskie w odniesieniu do rezultatu, który ma być osiągnięty, jednocześnie pozostawiając organom krajowym swobodę wyboru formy i środków (por. art. 288 akapit trzeci Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej³⁶). Zbadanie owych „form i środków”, w szczególności w kontekście przepisów dyrektywy 2008/99/WE, stanowi problem badawczy, który zasługuje na szczególne zainteresowanie.

Podjmując analizy prawnoporównawcze, należy rozstrzygnąć o zasięgu terytorialnym analizowanych norm, co w przypadku złożonej struktury państwa holenderskiego wymaga krótkiego komentarza. Stosownie do artykułu 1 Statutu Królestwa Niderlandów³⁷, Królestwo Niderlandów jest państwem składającym się z Holandii wraz z wyspami Bonaire, Sint Eustatius i Saba (stanowiącymi od 2010 r. holenderskie gminy zamorskie), oraz wysp Aruba, Curaçao i Sint Maarten (będącymi krajami stowarzyszonymi w ramach Królestwa Niderlandów). Dlatego też niniejsze opracowanie odnosi się wyłącznie do norm obowiązujących na terenie Holandii, tzn. części europejskiej monarchii rządzonej przez przedstawicieli dynastii Oranje-Nassau.

2. Prawo karne środowiska

Ochrona dóbr prawnych, w szczególności w ramach prawa karnego środowiska, jest nierozzerwalnie związana z pojęciem odpowiedzialności rozumianej na płaszczyźnie językowej jako „konieczność, obowiązek moralny lub prawny odpowiadania za swoje czyny i ponoszenia za nie konsekwencji”³⁸. Prawny substrat komentowanego pojęcia wyraża się w literaturze jako zasadę ponoszenia przez dany podmiot przewidzianych prawem negatywnych konsekwencji za zdarzenia lub stany rzeczy podlegające ujemnej kwalifikacji normatywnej i przypisywalne prawnie określonemu podmiotowi w danym porządku prawnym³⁹. Niekiedy odpowiedzialność określana jest wprost jako „realizacja sankcji”⁴⁰.

W ujęciu tradycyjnym, normy wchodzące w skład prawa ochrony środowiska były klasyfikowane wyłącznie jako części składowe prawa administracyjnego⁴¹. Interdyscy-

³⁶ Dz. U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864 z późn. zm.

³⁷ Będącego aktem stojącym na szczycie w hierarchii aktów powszechnie obowiązujących w Królestwie Niderlandów oraz regulującego relacje pomiędzy państwami wchodzącymi w jego skład.

³⁸ S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka (red.), *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1968, s. 490.

³⁹ W. Lang, *Struktura odpowiedzialności prawnej. Studium analityczne z dziedziny teorii prawa*, „Zeszyty Naukowe UMK” 1968, z. 31 – Prawo VIII, s. 12.

⁴⁰ W. Radecki, *Odpowiedzialność administracyjna w ochronie środowiska*, Wrocław 1985, s. 42.

⁴¹ Szerzej na temat umiejscowienia prawa ochrony środowiska w polskim porządku prawnym oraz relacji prawa ochrony środowiska z innymi obszarami systemu prawnego zob. np. J. Filipek, *Miejsce prawa ochrony naturalnego środowiska człowieka w systemie prawnym PRL*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1983, r. 16, s. 7–14; L. Jastrzębski, *Prawo ochrony środowiska jako odrębna gałąź prawa*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1983, r. 16, s. 15–29; M. Górski, *Prawo ochrony środowiska jako odrębna gałąź prawa w poglądach doktryny polskiej i niemieckiej*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1993, t. XLVII, s. 57–70; J. Sommer, *Prawo ochrony środowiska w systemie prawa polskiego*, „Studia Prawnicze” 2001, z. 3–4,

plinaryny charakter⁴² norm nakierowanych na zapewnienie ochrony ogółowi elementów przyrodniczych i oddziaływań pomiędzy nimi sprawił, że środki przynależne prawu administracyjnemu stały się niewystarczające dla skutecznej ochrony ogółu elementów przyrodniczych oraz wzajemnych oddziaływań pomiędzy nimi. Zapewnienie efektywnego przestrzegania norm ustanowionych w komentowanej dziedzinie prawa wymagało sięgnięcia po instrumenty spoza sfery administracyjnoprawnej.

W oparciu o charakter normy prawnej, na której opiera się odpowiedzialność z zakresu ochrony środowiska, obecnie można wyróżnić jej trzy podstawowe formy: cywilną, administracyjną i karną. Oznacza to, że sankcje za nieprzestrzeganie norm prawa ochrony środowiska nie są jednolite, lecz są uzależnione od rodzaju zachowania naruszającego normę sankcjonowaną⁴³. Rodzaj odpowiedzialności prawnej w ochronie środowiska wynika z wyboru środków przewidzianych przez tę gałąź prawa, która najsukuteczniej powstrzyma potencjalne zachowania bezprawne.

Zastosowane w tytule niniejszego opracowania pojęcie „prawo karne środowiska” również wymaga krótkiego komentarza. Intensywny rozwój norm dotyczących odpowiedzialności w ochronie środowiska, zauważalny od przełomu lat 60. i 70. XX w.⁴⁴, spowodował m.in. narodziny koncepcji „prawa karnego środowiska”, określanej także jako „prawo represyjne środowiska”⁴⁵. W niniejszym opracowaniu pojęcie „prawo karne środowiska” będzie stosowane w znaczeniu zbioru przepisów dotyczących odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciwko środowisku, odpowiadającego funkcyj-

---

s. 296–299; A. Lipiński, *Czy prawo ochrony środowiska jest gałęzią prawa*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2007, nr 2, s. 2–10; J. Boć, *Prawo ochrony środowiska jako prawo publiczne*, [w:] P. Korzeniowski (red.), *Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, Łódź 2015, s. 18–27; M. Górski, *System prawa ochrony środowiska*, [w:] P. Korzeniowski (red.), *Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, Łódź 2015, s. 29–41; A. Habuda, *Systemowość prawa ochrony środowiska. Fakt czy postulat?*, [w:] P. Korzeniowski (red.), *Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, Łódź 2015, s. 43–54; B. Rakoczy, *Prawo ochrony środowiska w styku z innymi obszarami systemu prawa*, [w:] P. Korzeniowski (red.), *Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, Łódź 2015, s. 69–79; M. Górski, *Zagadnienia wprowadzające*, [w:] M. Górski (red.), *Prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2018, s. 42–47; por. także A. Habuda, *Instytucje w prawie ochrony środowiska*, [w:] W. Radecki (red.), *Instytucje prawa ochrony środowiska. Geneza, rozwój, perspektywy*, Warszawa 2010, s. 21–28, gdzie wśród instytucji prawa ochrony środowiska wyróżniono m.in. odpowiedzialność prawną w ochronie środowiska z podziałem na odpowiedzialność administracyjną, cywilną i karną.

⁴² G. Dobrowolski, *Kilka uwag na temat nauki prawa środowiska*, [w:] A. Barczak, A. Ogonowska (red.), *Prawo i polityka ochrony środowiska w doktrynie i praktyce*, Szczecin 2016, s. 92.

⁴³ B. Wierzbowski, B. Rakoczy, *Prawo ochrony środowiska. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 2012, s. 106.

⁴⁴ W tym miejscu należy zasygnalizować, że przejawy prawnokarnej ochrony środowiska były widoczne jeszcze w XIX wieku, np. w amerykańskim Rivers and Harbors Appropriation Act z dnia 3 marca 1899 r. oraz w niemieckim kodeksie karnym z dnia 15 maja 1871 r., które można traktować jako pierwowzory dla współczesnych norm w tym zakresie.

⁴⁵ W. Radecki, *Przestępstwa przeciwko środowisku*, [w:] L. Gardocki (red.), *System Prawa Karnego. Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, t. VIII, Warszawa 2013, s. 459.

jącemu w polskim piśmiennictwie terminowi „prawo karne środowiska *sensu stricto*”⁴⁶. Należy stanowczo podkreślić, że „prawo karne środowiska” nie stanowi osobnej gałęzi czy działu prawa, lecz jest wyłącznie „konstrukcją teoretyczną (podobną np. do przepisów «prawa karnego gospodarczego») mającą ułatwić analizę przepisów o odpowiedzialności za przestępstwa przeciwko środowisku”⁴⁷. Sformułowanie „prawo karne środowiska” pojawiło się po raz pierwszy w literaturze niemieckiej⁴⁸ i stanowiło odpowiedź na potrzebę usystematyzowania przyjmowanych w tym zakresie rozwiązań na terenie Republiki Federalnej Niemiec, przede wszystkim ustawy z dnia 28 marca 1980 r. o zwalczaniu przestępczości przeciwko środowisku⁴⁹. Komentowany termin niedługo potem przeniknął do innych języków i obecnie jest powszechnie stosowany m.in. w doktrynie anglojęzycznej⁵⁰ (*environmental criminal law*), u autorów holenderskich⁵¹ i belgijskich ze wspólnoty flamandzkiej⁵² (*milieustrafrecht*), a także w literaturze polskiej (prawo karne środowiska)⁵³.

Swoistym „ukoronowaniem” drogi prawa karnego środowiska do uznania go za jeden z istotnych mechanizmów ochronnych była dyrektywa 2008/99/WE ustanawiająca środki w zakresie prawa karnego w celu skuteczniejszej ochrony środowiska. Jednym z motywów towarzyszących jej przyjęciu było następujące stwierdzenie: „[z] doświadczenia wynika, że istniejące systemy sankcji nie były wystarczające do zapewnienia pełnego przestrzegania przepisów dotyczących ochrony środowiska. Przestrzeganie przepisów może i powinno zostać wzmocnione poprzez dostępność sankcji karnych będących oznaką społecznego potępienia o charakterze innym niż w przypadku sankcji administracyjnych, bądź mechanizmu odszkodowawczego w ramach prawa cywilnego”⁵⁴. Równolegle dyrektywa 2008/99/WE wskazuje, że „[w] celu osiągnięcia skutecz-

⁴⁶ Zob. np. W. Radecki, *Prawo karne środowiska. Część I. Ewolucja polskiego prawa karnego środowiska*, „Journal of Ecology and Health” 2010, nr 5, s. 215. Obok prawa karnego środowiska *sensu stricto* wyróżnia się także prawo karne środowiska *sensu largo* (obejmujące przepisy o przestępstwach i wykroczeniach przeciwko środowisku) oraz prawo karne środowiska *sensu largissimo* (obejmujące przepisy o przestępstwach, wykroczeniach i deliktach administracyjnych przeciwko środowisku, zob. np. *idem*, *Polskie prawo...*, s. 70–71).

⁴⁷ *Idem*, *Ochrona środowiska w polskim, czeskim i słowackim...*, s. 130.

⁴⁸ H.J. Albrecht, G. Heine, V. Meinberg, *Umweltschutz durch Strafrecht?*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1984, nr 96, s. 943–988.

⁴⁹ *Erste Gesetz zur Bekämpfung der Umweltkriminalität* wprowadzająca do niemieckiego kodeksu karnego z 1871 r. rozdział 29 dotyczący przestępstw przeciwko środowisku (*Straftaten gegen die Umwelt*). Obecny kształt niemieckiego prawa karnego środowiska zawdzięcza się w przeważającej mierze *Zweite Gesetz zur Bekämpfung der Umweltkriminalität* z dnia 27 lipca 1994 r.

⁵⁰ Por. np. C. Waling, G. Heine, *Environmental Criminal Law in the Federal Republic of Germany with Regard to the Situation in the Netherlands*, „Milieuaansprakelijkheid” 1990, nr 2, s. 33–38.

⁵¹ Por. np. L. Hendriks, *Milieustrafrecht*, Deventer 2010.

⁵² Por. np. M.G. Faure, *Een nieuw milieustrafrecht in Vlaanderen*, „Chroniques de Droit Public” 2009, nr 4, s. 606–620.

⁵³ Por. np. W. Radecki, *Polskie prawo...*, s. 70–94.

⁵⁴ Motyw nr 3 preambuły dyrektywy 2008/99/WE.

nej ochrony środowiska zachodzi szczególna potrzeba stosowania bardziej odstrasżających sankcji w odniesieniu do działań szkodliwych dla środowiska, które zasadniczo powodują lub mogą powodować znaczne szkody dotyczące stanu powietrza, w tym stratosfery, gleby, wody, zwierząt lub roślin, bądź wpływają niekorzystnie na ochronę gatunków”⁵⁵. Powyższe założenia zostały odzwierciedlone także w treści dyrektywy 2009/123/WE dotyczącej zanieczyszczeń pochodzących ze statków⁵⁶. Harmonizacja przepisów krajowych w obszarze środowiskowej odpowiedzialności karnej, pozostawiająca państwom członkowskim margines swobody formy i środków w procesie implementacji wymienionych dyrektyw, daje asumpt do badań komparatystycznych nad sposobami ich wdrożenia na szczeblu krajowym.

3. Prawo karne środowiska w Holandii

Zakres badań komparatystycznych zawartych w niniejszym opracowaniu obejmuje czyny zabronione należące do kategorii przestępstw (prawo karne środowiska *sensu stricto*). Powyższe odpowiada zakresowo terminowi odpowiedzialności karnej *sensu stricto*, wypracowanemu przez W. Radeckiego w ramach typologii kategorii odpowiedzialności funkcjonujących w ramach prawa karnego środowiska⁵⁷. Tak skonstruowane ograniczenie wynika w głównej mierze z rozrostu regulacji należących do prawa wykroczeń i ich kolosalnej przewagi ilościowej nad przepisami karnymi dotyczącymi przestępstw. Powyższa uwaga dotyczy zarówno prawa polskiego, jak i holenderskiego, z tą jednak różnicą, że w przypadku drugiego z porządków prawnych o przynależności do danej kategorii czynów zabronionych decyduje nie tylko zamiar ustawodawcy, lecz także strona podmiotowa konkretnego zachowania podlegającego ocenie⁵⁸.

Analizę holenderskiego prawa karnego środowiska należy rozpocząć od wprowadzenia umożliwiającego osadzenie dalszych rozważań w określonych ramach prawnych i organizacyjnych, które – jak zostanie pokazane poniżej – niejednokrotnie wykazują daleko idące odmienności w stosunku do rozwiązań znanych z systemu prawa polskie-

---

⁵⁵ Motyw nr 5 preambuły dyrektywy 2008/99/WE.

⁵⁶ Por. motyw nr 3 preambuły dyrektywy 2009/123/WE.

⁵⁷ Zob. np. W. Radecki, *Odpowiedzialność karna*, [w:] M. Górski (red.), *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 1125; por. także R. Zawłocki, *Karnoprawna ochrona środowiska naturalnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2014, nr 1, s. 127.

⁵⁸ W holenderskim prawie karnym obowiązuje tzw. kompleksowa teoria normatywna winy, w której określona treść przeżyć psychicznych (umyślność albo nieumyślność) jest podstawową i konieczną przesłanką winy warunkującą określoną negatywną cechę czynu (zarzut). Oznacza to, że elementy normatywne i ontologiczne łączone są w jedną całość i prowadzą do powstania tzw. winy umyślnej albo winy nieumyślnej. Powyższe należy odróżnić od obowiązującej na gruncie polskiego prawa karnego czystej teorii normatywnej winy, w świetle której wina jest wyłącznie „zarzutem z powodu umyślności czy nieumyślności, a nie zarzucalną umyślnością lub nieumyślnością”, por. W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne*, Warszawa 2012, s. 322.

go. Penalizacja czynów godzących w środowisko w Holandii różni się od „klasycznego” modelu prawa karnego, w którym poszczególne ustawy konstytuują typy czynów zabronionych, zawierając odpowiednie normy sankcjonowane i sankcjonujące. Trzon holenderskiego prawa karnego środowiska nie jest stanowiony przez przepisy holenderskiego kodeksu karnego z dnia 3 marca 1881 r.⁵⁹ (dalej cyt.: holenderski kodeks karny), lecz przez ustawę o przestępstwach gospodarczych z dnia 22 czerwca 1950 r.⁶⁰ (dalej cyt.: ustawa o przestępstwach gospodarczych), której pierwotnym celem było zapewnienie prawidłowej odbudowy i rozwoju gospodarki krajowej po II wojnie światowej⁶¹. Zawiera ona zarówno regulacje o charakterze materialnoprawnym, jak i procesowym. Nie jest to obszerny akt prawny, ponieważ składa się on z 87 artykułów, z których przepisy zawarte w tytule XIII (postanowienia końcowe) to ponad 20 artykułów wprowadzających zmiany w przepisach obowiązujących. Wyjątkowy charakter ustawy o przestępstwach gospodarczych polega na tym, że zamiast samodzielnego ustanawiania typów czynów zabronionych jedynie odsyła do poszczególnych przepisów zawartych w innych aktach ustawowych, zastrzegając przy tym, że ich naruszenie stanowi podstawę ponoszenia odpowiedzialności karnej. Co do zasady wina stanowi w prawie holenderskim jeden z elementów wchodzących w skład struktury czynu zabronionego. Jednakże ustawodawca holenderski zdecydował, że na gruncie niektórych ustaw obecność tzw. winy umyślnej będzie przesądzać o bycie przestępstwa. Z kolei w przypadku tzw. winy nieumyślnej dany czyn zostanie sklasyfikowany jako wykroczenie. Sytuacja przedstawiona powyżej odnosi się także do prawa karnego środowiska w Holandii, zgodnie bowiem z art. 2 ust. 1 ustawy o przestępstwach gospodarczych czyny zabronione stypizowane w art. 1 ust. 1 i 2 oraz art. 1a ust. 1 i 2 tej ustawy stanowią przestępstwa, jeżeli zostały popełnione z „winy umyślnej”. Natomiast w przypadku „winy nieumyślnej” są one wykroczeniami⁶². Oznacza to, że niniejsze opracowanie będzie zawierać – w odniesieniu do prawa holenderskiego – nie tylko przestępstwa, lecz również te typy czynów zabronionych, które można zaliczyć do kategorii tak przestępstw, jak i wykroczeń.

Enumeratywny katalog przestępstw jest zawarty w art. 1 ustawy o przestępstwach gospodarczych. Do lat 70. ubiegłego stulecia to właśnie ta jednostka redakcyjna przywołanego aktu prawnego stanowiła jego główne, jeśli nie jedyne *ratio legis*. Intensywny rozwój prawa ochrony środowiska na arenie międzynarodowej oraz zainicjowanie działań w tym zakresie w ramach działalności Wspólnot Europejskich spowodował zainteresowa-

⁵⁹ Wet van 3 maart 1881 Wetboek van Strafrecht, Stb. 1881, n°. 35 ze zm.

⁶⁰ Wet van 22 juni 1950 Wet op de economische delicten, Stb. 1950, n°. K258 ze zm.

⁶¹ R. de Rijck, *The Isolation of Dutch Environmental Criminal Law*, „The European Criminal Law Associations’ Forum” 2011, nr 4, s. 162.

⁶² Szerzej na ten temat: C. Wailing *et al.*, *Pays-Bas: Crimes against the environment*, „International Review of Penal Law” 1994, nr 65, s. 1065.

nie tą tematyką ustawodawcy holenderskiego. Oprócz norm konstytuujących zasady postępowania ze środowiskiem i jego składnikami, należało zatem wprowadzić ustawowe gwarancje ich przestrzegania. W końcu lat 70. XX w., przede wszystkim w Republice Federalnej Niemiec, pojawiały się załączki koncepcji prawa karnego środowiska. W tym samym czasie w ustawodawstwie holenderskim rozpoczął się proces odchodzenia od stosowania wyłącznie romańskich wzorców na rzecz konstrukcji znanych z ustawodawstw o rodowodzie germańskim, co było widoczne m.in. na gruncie prawa prywatnego⁶³. Podobną ewolucję przeszły normy dotyczące odpowiedzialności w ochronie środowiska⁶⁴. Do ustawy o przestępstwach gospodarczych dodano art. 1a, którego założenia teoretyczne były tożsame z art. 1 tego aktu prawnego. Uzupełniający charakter przepisu art. 1a ustawy o przestępstwach gospodarczych potwierdza m.in. treść wprowadzenia do tego przepisu, w którym posłużono się zwrotem: „przestępstwami gospodarczymi są również [...]”. W dalszej części zawiera on katalog przepisów poświęconych ochronie środowiska, których naruszenie stanowi przestępstwa lub wykroczenia – w zależności od strony podmiotowej konkretnego czynu. Jeżeli wolą ustawodawcy holenderskiego jest ustanowienie karalności pewnych zachowań, to wystarczy, że umieści normę ich dotyczącą w wyliczeniu zawartym w art. 1 albo art. 1a ustawy o przestępstwach gospodarczych, w zależności od natury naruszenia. Pomimo powyższych różnic w stosunku do ustawodawstwa polskiego prawo karne środowiska w Holandii nie stanowi innej formy prawa karnego, niezależnej od jego zasad ogólnych powszechnie akceptowanych przez społeczność międzynarodową. Przeciwnie, wszelkie standardy gwarancyjne i ochronne obowiązujące w prawie karnym materialnym znajdują zastosowanie na gruncie czynów penalizowanych na podstawie art. 1a ustawy o przestępstwach gospodarczych.

Z uwagi na oparcie tej części holenderskiego prawa karnego środowiska na systemie odesłań do przepisów *stricte* środowiskowych, podlega ona nieustannym modyfikacjom. Na szczególną uwagę zasługują zmiany w katalogu przestępstw zawartym w art. 1a ustawy o przestępstwach gospodarczych, do których doszło w dniu 1 stycznia 2017 r. Tego dnia weszła w życie ustawa z dnia 16 grudnia 2015 r. o ochronie przyrody⁶⁵, która zastąpiła dotychczas obowiązujące: ustawę o lasach z dnia 20 lipca 1961 r.⁶⁶, ustawę o faunie i florze z dnia 25 maja 1998 r.⁶⁷ oraz ustawę o ochronie przyrody z dnia 25 maja 1998 r.⁶⁸ Jako cele przyświecające zmianom wskazano m.in. potrzebę decentralizacji

⁶³ S. Taekema, *Introducing Dutch law*, [w:] S. Taekema, A. de Roo, C. Elion-Valted (red.), *Understanding Dutch Law*, Haga 2011, s. 20.

⁶⁴ J.M. Verschuuren, *Environmental Law*, [w:] E. Hondius, J. Chorus, P. Gerver (red.), *Introduction to Dutch Law*, Haga 2006, s. 371.

⁶⁵ Wet van 16 december 2015 Wet natuurbescherming, Stb. 2016, 34.

⁶⁶ Wet van 20 juli 1961 Boswet, Stb. 1961, n°. 256 ze zm.

⁶⁷ Wet van 25 mei 1998 Flora – en fauna wet, Stb. 1998, n°. 402 ze zm.

⁶⁸ Wet van 25 mei 1998 Natuurbeschermingswet, Stb. 1998, n°. 403 ze zm.

w planowaniu i ustanawianiu obszarów chronionych oraz konieczność reorganizacji systematyki gatunków chronionych⁶⁹. Modyfikacjami objęto również kwestie dotyczące karnoprawnej ochrony środowiska. Z uwagi na powyższe zmiany ustawa o przestępstwach gospodarczych obecnie zawiera uporządkowany system odesłań do przepisów ustawy z dnia 16 grudnia 2015 r. o ochronie przyrody, zamiast dotychczasowej fragmentacji norm służących zagwarantowaniu możliwie najdalej idącej ochrony elementów przyrodniczych w tym zakresie.

W stanie prawnym obowiązującym od dnia 1 stycznia 2017 r. przepis art. 1a ustawy o przestępstwach gospodarczych zawiera odesłania do norm przewidzianych w 22 holenderskich ustawach środowiskowych⁷⁰, tzn.:

- 1) ustawy z dnia 21 lutego 1963 r. o energii jądrowej⁷¹,
- 2) ustawy z dnia 30 maja 1963 r. o rybołówstwie⁷²,
- 3) ustawy z dnia 27 października 1965 r. o robotach ziemnych⁷³,
- 4) ustawy z dnia 26 listopada 1970 r. o zanieczyszczeniu powietrza⁷⁴,
- 5) ustawy z dnia 14 grudnia 1983 r. o zapobieganiu zanieczyszczeniu morza przez statki⁷⁵,
- 6) ustawy z dnia 3 lipca 1986 r. o ochronie gleb⁷⁶
- 7) ustawy z dnia 27 listopada 1986 r. o nawozach⁷⁷,
- 8) ustawy z dnia 29 sierpnia 1991 r. o mieszkalnictwie⁷⁸,
- 9) ustawy z dnia 18 czerwca 1992 r. o lotnictwie⁷⁹,
- 10) ustawy z dnia 15 października 1992 r. o zarządzaniu środowiskiem⁸⁰,
- 11) ustawy z dnia 12 października 1995 r. o przewozie substancji niebezpiecznych⁸¹,
- 12) ustawy z dnia 5 marca 1998 r. o ochronie Antarktyki⁸²,

⁶⁹ Zob. np. K.J. de Graaf, H. Tolsma, G. *The Netherlands*, „Yearbook of International Environmental Law” 2017, nr 27, s. 1–3.

⁷⁰ Przepis art. 1a ustawy o przestępstwach gospodarczych dwukrotnie odsyła również do norm prawnych o charakterze intertemporalnym zawartych w ustawie z dnia 2 lipca 1992 r. zmieniającej przepisy prawa o ochronie środowiska w zakresie planowania w środowisku i zarządzania środowiskiem, aktów prawa miejscowego w ochronie środowiska oraz ogólnych norm administracyjnych (Stb. 1992, n°. 415), oraz w ustawie z dnia 13 maja 1993 r. zmieniającej ustawę o zarządzaniu środowiskiem (Stb. 1993 n°. 283), w zakresie aktów prawa miejscowego z dziedziny gospodarowania odpadami.

⁷¹ Wet van 21 februari 1963 Kernenergiwet, Stb. 1963, n°. 82 ze zm.

⁷² Wet van 30 mei 1963 Visserijwet, Stb. 1963, n°. 312 ze zm.

⁷³ Wet van 27 oktober 1965 Ontgrondingenwet, Stb. 1965, n°. 509 ze zm.

⁷⁴ Wet van 26 november 1970 Wet inzake de luchtverontreiniging, Stb. 1970, n°. 580 ze zm.

⁷⁵ Wet van 14 december 1983 Wet voorkoming verontreiniging door schepen, Stb. 1983, n°. 683 ze zm.

⁷⁶ Wet van 3 juli 1986 Wet bodembescherming, Stb. 1986, n°. 374 ze zm.

⁷⁷ Wet van 27 november 1986 Meststoffen wet, Stb. 1986, n°. 598 ze zm.

⁷⁸ Wet van 29 augustus 1991 Woningwet, Stb. 1991, n°. 439 ze zm.

⁷⁹ Wet van 18 juni 1992 Wet luchtvaart, Stb. 1992, n°. 368 ze zm.

⁸⁰ Wet van 15 oktober 1992 Wet milieubeheer, Stb. 1992, n°. 551 ze zm.

⁸¹ Wet van 12 oktober 1995 Wet vervoer gevaarlijke Stoffen, Stb. 1995, n°. 525 ze zm.

⁸² Wet van 5 maart 1998 Wet bescherming Antarctica, Stb. 1998, n°. 220 ze zm.

- 13) ustawy z dnia 20 października 2006 r. o planowaniu przestrzennym⁸³,
- 14) ustawy z dnia 17 lutego 2007 r. o środkach ochrony roślin i produktach biobójczych⁸⁴,
- 15) ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o ogólnych przepisach środowiskowych⁸⁵,
- 16) ustawy z dnia 29 stycznia 2009 r. o wodzie⁸⁶,
- 17) ustawy z dnia 11 lutego 2010 r. o obszarach bezpieczeństwa⁸⁷,
- 18) ustawy z dnia 18 marca 2010 r. o kryzysie i jego przewyciężaniu⁸⁸,
- 19) ustawy z dnia 19 maja 2011 r. o zwierzętach⁸⁹,
- 20) ustawy z dnia 24 czerwca 2015 r. o morskiej energii wiatrowej⁹⁰,
- 21) ustawy z dnia 30 września 2015 r. o wdrożeniu Protokołu z Nagoi⁹¹,
- 22) ustawy z dnia 16 grudnia 2015 r. o ochronie przyrody.

Jak wskazano powyżej, ustawa o przestępstwach gospodarczych nie stanowi jedyne-go źródła odpowiedzialności karnej za czyny godzące w środowisko. Nie wolno zapominać o typach czynów zabronionych zawartych w holenderskim kodeksie karnym, pomimo tego, że ani razu nie pojawia się w nim wyraz „środowisko” (*milieu*) lub – preferowany w ostatnim czasie przez ustawodawcę holenderskiego – „środowisko fizyczne” (*omgeving*). Powyższy akt prawny nie zawiera osobnego rozdziału dotyczącego przestępstw przeciwko środowisku, jak ma to miejsce w innych państwach europejskich, np. Polsce, Czechach, Słowacji lub Niemczech. Zachowania godzące w środowisko lub zagrażające mu są penalizowane na podstawie typów czynów zabronionych przewidzianych w tytule VII poświęconym ochronie ogólnego bezpieczeństwa osób lub mienia.

Za pierwszą kategorię kodeksowych typów czynów zabronionych należy uznać te, które obejmują środowisko ochroną w sposób pośredni. Do przykładów powyższych należy zaliczyć następujące przepisy holenderskiego kodeksu karnego:

- 1) art. 157 i art. 158 tego aktu prawnego dotyczące odpowiedzialności za spowodowanie zagrożenia pożaru, eksplozji lub powodzi, oraz
- 2) art. 160 i art. 161 tego aktu prawnego penalizujące niszczenie lub uszkodzanie wałów nadbrzeżnych lub innych urządzeń wodnych.

Drugą kategorię, stanowiącą fundament kodeksowego prawa karnego środowiska w Holandii, tworzą przepisy art. 161quater i art. 161quinquies oraz art. 173a i art. 173b

⁸³ Wet van 20 oktober 2006 Wet ruimtelijke ordening, Stb. 2006, n°. 556 ze zm.

⁸⁴ Wet van 17 februari 2007 Wet gewasbeschermingsmiddelen en biociden, Stb. 2007, n°. 125 ze zm.

⁸⁵ Wet van 6 november 2008 Wet algemene bepalingen omgevingsrecht, Stb. 2008, n°. 496 ze zm.

⁸⁶ Wet van 29 januari 2009 Waterwet, Stb. 2009, n°. 107 ze zm.

⁸⁷ Wet van 11 februari 2010 Wet veiligheidregio's, Stb. 2010, n°. 145 ze zm.

⁸⁸ Wet van 11 maart 2010 Crisis – en herstelwet, Stb. 2010, n°. 135–136 ze zm.

⁸⁹ Wet van 19 mei 2011 Wet dieren, Stb. 2011, n°. 345 ze zm.

⁹⁰ Wet van 24 juni 2015 Wet windenergie op zee, Stb. 2015, n°. 261.

⁹¹ Wet van 30 september 2015 Wet implementatie Nagoya Protocol, Stb. 2015, n°. 388.

holenderskiego kodeksu karnego⁹², które zostaną szczegółowo opisane poniżej. Powyższe ustawodawca holenderski uzupełnił regulacjami art. 172 i art. 173 dotyczącymi bezpieczeństwa poboru i dostaw wody przeznaczonej do spożycia przez ludzi.

Dotychczasowe nie oznacza jednak, że główny ciężar w pociąganiu sprawców do odpowiedzialności za czyny godzące lub mogące godzić w środowisko lub poszczególne elementy przyrodnicze w Holandii spoczywa na przepisach prawa karnego. Przeciwnie, pomijając instrumenty o charakterze cywilnoprawnym, sankcjonowanie przestrzegania holenderskiego prawa ochrony środowiska odbywa się dwutorowo⁹³, tzn. na podstawie norm prawno-karnych oraz administracyjnoprawnych przewidzianych w szczególności w ustawie z dnia 4 czerwca 1992 r. – Ogólne prawo administracyjne⁹⁴. W przypadku przestępstw przewidzianych w art. 1a ustawy o przestępstwach gospodarczych, będących jednocześnie naruszeniami norm prawa administracyjnego, organy ścigania i organy administracji publicznej niejako uzgadniają podział zadań do wykonania. Naruszenia prawa o lżejszym ciężarze gatunkowym są przejmowane do rozpoznania na płaszczyźnie administracyjnoprawnej, natomiast w przypadkach wymagających zdecydowanej reakcji organów władzy państwowej sądy wymierzają kary przewidziane w przepisach prawa karnego⁹⁵.

Wyznaczając zakres badań komparatystycznych, zdecydowano się na skomentowanie kodeksowych przestępstw przeciwko środowisku. Jednakże w obliczu braku odrębnego rozdziału poświęconego środowisku w holenderskim kodeksie karnym zostaną przedstawione te typy czynów zabronionych, które odpowiadają przepisom zawartym w rozdziale XXII polskiego k.k., a które nie w każdym przypadku zostały umieszczone przez ustawodawcę holenderskiego w akcie prawnym o randze kodeksu. Wynika to z faktu, że w Holandii – podobnie jak ma to miejsce w Polsce – znamiona przestępstw mogą być zawarte również w innych aktach ustawowych, co oznacza, że w obu państwach dopuszcza się istnienie pozakodeksowych typów czynów zabronionych. Należy z całą stanowczością podkreślić, że zakres niniejszego opracowania wyznaczony powyżej nie wyczerpuje kategorii przestępstw przeciwko środowisku. Poza *spectrum* badań pozostają m.in. przestępstwa łowieckie i rybackie, geologiczne i górnicze oraz związane z postępowaniem z substancjami niebezpiecznymi. Liczebność przestępstw przeciwko środowisku spowodowała, że wybrano pozornie trywialne kryterium obecności oznaczonych typów czynów zabronionych w określonej ustawie. Należy jednak pamiętać, że

---

⁹² Wprowadzone do holenderskiego kodeksu karnego w 1989 r. jako efekt raportu rządu holenderskiego, który potwierdzał błyskawicznie postępującą degradację środowiska i wskazywał m.in. potrzebę wprowadzenia regulacji zapewniających skuteczność uprzednio obowiązujących norm, por. szerzej C. Wailing *et al.*, *op. cit.*, s. 1065.

⁹³ M.G. Faure, K. Svatikova, *Criminal or Administrative Law to Protect the Environment? Evidence from Western Europe*, „Journal of Environmental Law” 2012, nr 24, s. 255.

⁹⁴ Wet van 4 juni 1992 Algemene wet bestuursrecht, Stb. 1992, n°. 315 ze zm.

⁹⁵ M.G. Faure, K. Svatikova, *op. cit.*, s. 273–274.

ustawodawca, decydując się na umieszczenie pewnych norm w akcie o charakterze kodeksowym, dokonuje tego nie tylko z pobudek praktycznych, lecz przede wszystkim ze względu na wartości aksjologiczne stojące za *ratio legis* danego unormowania. Mając na względzie dziewiętnastowieczną genezę holenderskiego kodeksu karnego skutkującą brakiem w nim rozdziału poświęconego wyłącznie przestępstwom przeciwko środowisku i konsekwentnym jego niewyodrębnianiem, niniejsze opracowanie ma na celu zebranie i przedstawienie czynów zabronionych „rozrzuconych” w holenderskim porządku prawnym, które zakresowo odpowiadają przestępstwom uregulowanym w rozdziale XXII k.k. (art. 181–188 k.k.).

4. Propozycja typologii przestępstw przeciwko środowisku

Tradycyjnie ujęte prawo karne konstytuowane jest przede wszystkim przez ustawy o charakterze kodeksowym zawierające – wyróżnione przez ustawodawcę w oparciu o kryterium istotności dla ochrony podstaw porządku prawnego – typy czynów zabronionych. Tymczasem, jak wskazują polskie i holenderskie doświadczenia, przestępstwa przeciwko środowisku bardzo często są „rozsiane” w innych aktach prawnych. W Polsce powyższe przybiera formę przepisów karnych wcielonych do poszczególnych ustaw środowiskowych⁹⁶, natomiast w Holandii ustawa o przestępstwach gospodarczych odsyła w tym zakresie do poszczególnych norm materialnoprawnych z zakresu ochrony środowiska.

W tradycyjnym ujęciu przestępstwa przeciwko środowisku stanowiły wyłącznie następstwa naruszeń norm prawa administracyjnego, tj. niedostosowywanie się do warunków decyzji administracyjnych albo korzystanie ze środowiska bez wymaganych decyzji⁹⁷. To podejście spotkało się z krytyką, ponieważ *de facto* sankcjonowało bezkarność szerokiej gamy zachowań mogących negatywnie oddziaływać na środowisko. Większość przestępstw przeciwko środowisku była bowiem sformułowana w oparciu o naruszenie oznaczonych przepisów prawa administracyjnego, nie zaś choćby w kształcie „kto zanieczyszcza wody gruntowe, podlega karze”.

Lata 80. ubiegłego stulecia przyniosły zmiany w dotychczasowym podejściu, ponieważ zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym wzrosło zainteresowa-

⁹⁶ Por. np. art. 52–54 ustawy z dnia 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie (Dz.U. z 2020 r., poz. 67 z późn. zm.), art. 28 ust. 4 ustawy z dnia 7 czerwca 2001 r. o zbiorowym zaopatrzeniu w wodę i zbiorowym odprowadzaniu ścieków (Dz.U. z 2019 r., poz. 1437 z późn. zm.), art. 473–475 ustawy z dnia 20 lipca 2017 r. – Prawo wodne (Dz.U. z 2020 r., poz. 310 z późn. zm.).

⁹⁷ Por. np. M. Faure, M. Visser, *How to Punish Environmental Pollution? Some Reflections on Various Models of Criminalization of Environmental Harm*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice” 1995, nr 4, s. 316.

nie ideą objęcia karalnością zachowań rzeczywiście godzących w środowisko⁹⁸. Wraz z rozwojem prawa karnego środowiska wykształciły się cztery podstawowe modele odpowiedzialności za przestępstwa przeciwko środowisku wyodrębnione ze względu na sposób ataku na dobro prawne⁹⁹. W tym kontekście wyróżniono typy czynów określające naruszenie dobra prawnego oraz typy określające spowodowanie niebezpieczeństwa dla tego dobra. W ramach tej pierwszej grupy wyróżniono przestępstwa naruszenia środowiska oraz – ze względu na daleko idące negatywne oddziaływanie na równowagę przyrodniczą – przestępstwa poważnych zanieczyszczeń dla środowiska. Z kolei w ramach grupy typów określających spowodowanie niebezpieczeństwa wyodrębnia się typy konkretnego narażenia na niebezpieczeństwo (zagrożenia) oraz typy abstrakcyjnego narażenia na niebezpieczeństwo (zagrożenia). Te pierwsze mają charakter skutkowy (materialny), gdyż prowadzą do powstania szczególnego układu sytuacyjnego, z którego wynika wysokie prawdopodobieństwo wystąpienia uszczerbku dla dobra prawnego, lecz który to układ „jednocześnie wcale nie musi, a jedynie może doprowadzić do naruszenia tego dobra”¹⁰⁰. Te drugie mają charakter bezskutkowy (formalny), ponieważ penalizacji poddaje się wyłącznie zachowanie opisane w typie czynu zabronionego. Holenderskie przestępstwa przeciwko środowisku zostaną przedstawione w oparciu o najbardziej rozpowszechniony podział, który został sprecyzowany w wersji anglojęzycznej przez piśmiennictwo belgijsko-holenderskie¹⁰¹, a następnie zmodyfikowany przez jednego z jego autorów¹⁰². W skład powyższego podziału wchodzi następujące modele:

- a) przestępstwa abstrakcyjnego zagrożenia dla środowiska,
- b) przestępstwa konkretnego zagrożenia dla środowiska,
- c) przestępstwa naruszenia środowiska,
- d) przestępstwa poważnych zanieczyszczeń środowiska.

Celem niniejszego opracowania nie jest dokonywanie ocen efektywności stosowania poszczególnych modeli prawa karnego środowiska. Powyższe zagadnienie niewątpliwie wymaga szczegółowej i odrębnej analizy.

---

⁹⁸ M. Faure, G. Heine, *General Notions*, [w:] M. Faure, G. Heine (red.), *Environmental Criminal Law in the European Union. Documentation of the main provisions with introduction*, Fryburg Bryzgowijski 2000, s. 4.

⁹⁹ Teoretyczne aspekty modeli prawa karnego środowiska zostały po raz pierwszy szeroko omówione w literaturze niemieckiej: H.J. Albrecht, G. Heine, V. Meinberg, *op. cit.*, s. 943–988. Należy również zwrócić uwagę na dorobek polskiego piśmiennictwa w tym zakresie, w ramach którego rozwijano typologię przestępstw przeciwko środowisku, por. W. Radecki, *Problematyka typizacji przestępstw zanieczyszczenia wody, powietrza i ziemi*, „Państwo i Prawo” 1979, z. 7, s. 94–105.

¹⁰⁰ Zob. np. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 sierpnia 2012 r., IV KK 42/12.

¹⁰¹ M. Faure, M. Visser, *op. cit.*, s. 316–368.

¹⁰² S.F. Mandiberg, M.G. Faure, *A Graduated Punishment Approach to Environmental Crimes: Beyond Vindication of Administrative Authority in the United States and Europe*, „Columbia Journal of Environmental Law” 2009, nr 34, s. 447–511.

5. Holenderskie przestępstwa abstrakcyjnego zagrożenia dla środowiska

Pierwszym z modeli, w ramach którego zostanie dokonana klasyfikacja holenderskiego prawa karnego środowiska, polega na penalizowaniu abstrakcyjnego zagrożenia dla środowiska. Innymi słowy, w tym modelu prawo karne stosuje się niezależnie od zaistnienia konkretnego zagrożenia lub naruszenia dóbr, jakimi są środowisko lub jego poszczególne elementy. Skoro celem poszczególnych norm administracyjnoprawnych jest ochrona tych wartości, to przepisy penalizujące ataki na nie umotywowane są przeciwdziałaniem negatywnym skutkom w środowisku, choć nie zawsze wynika to z ich literalnego brzmienia¹⁰³. W tym miejscu należy podkreślić, że wszystkie przestępstwa przeciwko środowisku stypizowane w ustawie o przestępstwach gospodarczych mają charakter abstrakcyjny i z całą pewnością należy kwalifikować je jako przykłady pierwszego z modeli. Wynika to z faktu, iż normy prawnokarne automatycznie aktualizują się wraz z naruszeniem co najmniej jednego przepisów administracyjnoprawnych, do których odsyła art. 1a ustawy o przestępstwach gospodarczych.

Zgodnie z art. 10.1 ust. 1 ustawy o zarządzaniu środowiskiem, każdy, kto dysponuje odpadami i kto wie lub powinien był wiedzieć, że jego działalność jest szkodliwa dla środowiska lub może powodować szkody w środowisku, jest obowiązany do podjęcia wszelkich działań, jakich można było od niego oczekiwać w celu ich powstrzymania, a w miarę możliwości do ich uniknięcia¹⁰⁴. Ponadto stosownie do art. 10.60 ust. 1 ustawy o zarządzaniu środowiskiem zabrania się przemieszczania, odzysku lub unieszkodliwiania odpadów, do których stosuje się rozporządzenie (WE) nr 1013/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 czerwca 2006 r. w sprawie przemieszczania odpadów¹⁰⁵ (dalej cyt.: rozporządzenie 1013/2006), w obrębie lub poza terytorium Holandii, które w opinii ministra byłyby sprzeczne z wartościami ochrony środowiska. Przepis art. 10.60 ust. 2 ustawy o zarządzaniu środowiskiem odsyła do art. 2 pkt 35 wskazanego powyżej rozporządzenia unijnego w zakresie definicji „nielegalnego przemieszczania” odpadów¹⁰⁶.

¹⁰³ M. Faure, M. Visser, *op. cit.*, s. 320.

¹⁰⁴ Przytoczona w niniejszym opracowaniu treść przepisów prawa holenderskiego w tłumaczeniu własnym autora.

¹⁰⁵ Dz. Urz. UE L 190 z 12.07.2006 r., s. 1 z późn. zm.

¹⁰⁶ „Nielegalne przemieszczanie” odpadów w rozumieniu rozporządzenia (WE) 1013/2006 oznacza ich przemieszczanie dokonane m.in. bez zgłoszenia tej czynności wszystkim zainteresowanym organom właściwym (stosownie do przepisów rozporządzenia) lub bez zgody organów właściwych (stosownie do przepisów rozporządzenia), lub w przypadku, gdy zgoda zainteresowanych organów została uzyskana w wyniku fałszerstwa, wprowadzenia w błąd albo oszustwa, lub w sposób, który nie jest zgodny z określonym w dokumencie zgłoszeniowym lub w dokumentach przesyłania, lub w sposób, który prowadzi do odzysku lub unieszkodliwiania niezgodnego z przepisami wspólnotowymi (unijnymi) lub międzynarodowymi.

Przepis art. 10.1 ust. 1 ustawy o zarządzaniu środowiskiem stanowi *sui generis* klauzulę generalną dotyczącą postępowania z odpadami, której dyspozycja jest zbliżona do art. 183 § 1 k.k. Oba przepisy dotyczą szeroko rozumianego postępowania z odpadami, które może zagrozić (w przypadku Polski i Holandii) lub zagraża (tylko w Holandii) środowisku. Tym niemniej dalsza analiza przepisów holenderskich wskazuje, że określony przez nie przedmiot karalności obejmuje niepodjęcie działań zmierzających do powstrzymania lub uniknięcia szkód w środowisku, nie zaś sam stan zagrożenia lub powstałą szkodę.

Na gruncie prawa polskiego, do czasu wejścia w życie przepisów ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach¹⁰⁷, tzn. do 5 września 2019 r., przepis art. 183 § 1 k.k. brzmiał następująco: „kto wbrew przepisom składowe, usuwa, przetwarza, dokonuje odzysku, unieszkodliwia albo transportuje odpady lub substancje w takich warunkach lub w taki sposób, że może to zagrozić życiu lub zdrowiu człowieka lub spowodować istotne obniżenie jakości wody, powietrza lub powierzchni ziemi lub zniszczenie w świecie roślinnym lub zwierzęcym w znacznych rozmiarach, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”. Czynność sprawcza polegała na bezprawnym obchodzeniu się z odpadami lub substancjami. Akcesoryjny charakter prawa karnego w stosunku do norm administracyjnoprawnych nie budził wątpliwości ze względu na obecność znamion „wbrew przepisom” i „wbrew obowiązkom”. Posłużenie się przez ustawodawcę sformułowaniem „może to zagrozić [...] lub spowodować” wskazywało, że niebezpieczeństwo dla dóbr prawnych nie stanowiło znamienia przestępstwa. Niemniej jednak cel w postaci wysokiego poziomu ochrony środowiska wymaga, aby każda ilość lub postać odpadów lub substancji podlegała ocenie prawnokarnej. Przepis art. 183 § 1 k.k. nie wpisywał się wprost w podział na formalne i materialne typy czynów zabronionych¹⁰⁸. Z punktu widzenia tego przepisu nie było istotne, czy zachowanie będące przedmiotem oceny spowodowało rzeczywiste zagrożenie dla środowiska, gdyż jakakolwiek w nim zmiana spowodowana bezprawnym zachowaniem mogła stanowić takie zagrożenie¹⁰⁹. Ewentualne skutki przestępne zachowań karalnych na podstawie art. 183 § 1 k.k. powinny być pe-

¹⁰⁷ Dz. U. z 2019 r., poz. 1579 z późn. zm.; jest to ustawa dokonująca szeregu zmian w przepisach dotyczących utrzymania czystości i porządku w gminach, w tym warunków wykonywania działalności polegającej na odbieraniu odpadów komunalnych od właścicieli nieruchomości oraz zagospodarowaniu takich odpadów, szerzej na temat niektórych aspektów wcześniejszych zmian przepisów w tym zakresie zob. A. Barczak, A. Ogonowska, *Dynamika prawa ochrony środowiska a jego wykładnia – uwagi na tle przepisów u.c.p.g.*, „Studia Prawnicze KUL” 2018, nr 2, s. 7–22. W kontekście ogólnych trendów legislacyjnych w prawie ochrony środowiska zob. np. J. Ciechanowicz-McLean, *Prawo ochrony środowiska jako kompleksowa dziedzina prawa – ustawa organiczna?*, [w:] P. Korzeniowski (red.), *Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, Łódź 2015, s. 55–60.

¹⁰⁸ R. Dębski, *op. cit.*, s. 2–6.

¹⁰⁹ Por. S.F. Mandiberg, M.G. Faure, *op. cit.*, s. 461.

nalizowane na gruncie art. 185 k.k. Funkcjonujące w art. 183 § 1 k.k. znamię „zniszczeń w znacznych rozmiarach” stanowiło wyznacznik poważnego ryzyka, z którym wiążą się operacje dokonywane na odpadach¹¹⁰.

Od 6 września 2019 r. przepis art. 183 § 1 k.k. funkcjonuje w następującym brzmieniu: „kto wbrew przepisom składa, usuwa, przetwarza, zbiera, dokonuje odzysku, unieszkodliwia albo transportuje odpady lub substancje w takich warunkach lub w taki sposób, że może to zagrozić życiu lub zdrowiu człowieka lub spowodować obniżenie jakości wody, powietrza lub powierzchni ziemi lub zniszczenie w świecie roślinnym lub zwierzęcym, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”. Naturalną konsekwencją opisanych powyżej zmian w obrębie art. 183 § 1 k.k. (typu umyślnego przestępstwa) jest modyfikacja znamion przedmiotowych art. 183 § 6 k.k. (typu nieumyślnego przestępstwa). Jak podkreślono w uzasadnieniu projektu przywołanej powyżej ustawy nowelizującej¹¹¹, zmiana art. 183 § 1 k.k. „polega na rozszerzeniu katalogu czynności (również o zbieranie), które podlegają sankcji za nieprzestrzeganie przepisów dotyczących postępowania z odpadami”. Rzeczywiście, jedną ze zmian wprowadzonych 6 września 2019 r. jest dodanie „zbierania” do katalogu czynności związanych z gospodarowaniem odpadami poddawanych ocenie prawnokarnej. Definicję „zbierania odpadów” zawarto w art. 3 ust. 1 pkt 34 ustawy z dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach (dalej cyt.: ustawa o odpadach)¹¹², stosownie do którego jest to gromadzenie odpadów przed ich transportem do miejsc przetwarzania, w tym wstępne sortowanie nieprowadzące do zasadniczej zmiany charakteru i składu odpadów i niepowodujące zmiany klasyfikacji odpadów, oraz tymczasowe magazynowanie odpadów przez prowadzącego zbieranie odpadów. Uwzględnienie „zbierania odpadów” w treści art. 183 § 1 k.k. wpisuje się w obserwowaną od czasu wejścia w życie przepisów ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. o zmianie ustawy o odpadach oraz niektórych innych ustaw¹¹³ tendencję do wprowadzania regulacji prawnych nakierowanych na przeciwdziałanie zbieraniu (magazynowaniu) odpadów w miejscach do tego nieprzeznaczonych oraz zapobieganie pożarom miejsc magazynowania odpadów, czyli zagadnień odnoszących się do etapów postępowania z odpadami poprzedzających ostateczne procesy ich odzysku lub ostateczne procesy ich unieszkodliwiania (por. m.in. art. 27 ust. 3b ustawy o odpadach).

Drugą zmianą, niewskazaną w uzasadnieniu projektu ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach, dokonaną w obrębie art. 183 § 1 k.k. jest rozszerzenie zakresu znamion: „obniżenia jakości” (poprzez usunię-

---

¹¹⁰ W. Radecki, *Przestępstwa przeciwko środowisku...*, s. 467.

¹¹¹ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3495, Sejm VIII kadencji, s. 16.

¹¹² Dz. U. z 2020 r., poz. 797 z późn. zm.

¹¹³ Dz. U. z 2018 r., poz. 1592 z późn. zm.

cie poprzedzającego go przymiotnika „istotne”) i „zniszczenia” (poprzez wykreślenie uzupełniającego go fragmentu „w znacznych rozmiarach”). O wprowadzenie tej modyfikacji wnioskowali Główny Inspektor Ochrony Środowiska, Mazowiecki Wojewódzki Inspektor Ochrony Środowiska w Warszawie oraz Śląski Wojewódzki Inspektor Ochrony Środowiska w Katowicach¹¹⁴. Zdaniem Mazowieckiego Wojewódzkiego Inspektora Ochrony Środowiska w Warszawie, „[i]ch niezdefiniowany (brak jasnych przesłanek kiedy dane działanie istotnie obniża jakość wody, powietrza lub powierzchni gleby oraz kiedy należy uznać że dane zanieczyszczenie jest w znacznych rozmiarach) i ocenny charakter w praktyce utrudnia skuteczne stosowanie niniejszego przepisu [tzn. art. 183 § 1 k.k. – przyp. T.G.]. [...] koniecznym jest dokonanie nowelizacji przedmiotowego przepisu i usunięcie ww. sformułowań, co znacząco powinno wpłynąć na skuteczność działań organów ścigania i jednocześnie ułatwiłoby stosowanie przedmiotowego przepisu [...] [pisownia oryginalna – przyp. T.G.]”¹¹⁵. Funkcjonujące od 6 września 2019 r. brzmienie art. 183 § 1 k.k. powoduje, że o ile w przypadku postępowania z odpadami lub substancjami ustawodawca polski wymaga powstania ryzyka spowodowania obniżenia (jakiegokolwiek) jakości wody, powietrza lub powierzchni ziemi lub zniszczenia (jakiegokolwiek) w świecie roślinnym lub zwierzęcym, o tyle w odniesieniu do zanieczyszczeń substancją lub promieniowaniem jonizującym (art. 182 § 1 k.k.) oraz postępowania z materiałem jądrowym albo innym źródłem promieniowania jonizującego (art. 184 § 1 k.k.) polskie przepisy nadal posługują się – obecnymi w art. 183 § 1 k.k. do 5 września 2019 r. – przesłankami istotnego obniżenia jakości poszczególnych elementów przyrodniczych lub zniszczenia w świecie roślinnym lub zwierzęcym w znacznych rozmiarach. Oznacza to, że w stosunku do postępowania z odpadami oraz niektórych czynności z substancjami od 6 września 2019 r. polski ustawodawca przewiduje bardziej rygorystyczne środki ochronne niż w przypadku pozostałych form emisji do środowiska.

Powracając do prawa holenderskiego, przepis art. 1a ust. 1 ustawy o przestępstwach gospodarczych poprzez odesłanie do art. 10.60 ust. 1–2 ustawy o zarządzaniu środowiskiem stanowi, że zachowania odpowiadające „nielegalnemu przemieszczaniu” w rozumieniu rozporządzenia 1013/2006 stanowią przestępstwa. Pierwszy typ czynu zabronionego stypizowano w art. 10.60 ust. 2 ustawy o zarządzaniu środowiskiem, który odwołuje się do naruszeń unormowań obowiązujących na szczeblu unijnym. Z drugim przestępstwem mamy do czynienia w art. 10.60 ust. 1 ustawy o zarządzaniu środowiskiem przewidującym kompetencję holenderskiego ministra infrastruktury i środowiska do podejmowania wiążących w tym zakresie decyzji w sprawie poszczególnych zacho-

¹¹⁴ Zestawienie uwag do projektu ustawy o zmianie ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3495, Sejm VIII kadencji, s. 202–204.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 203.

wań – nie tylko zawierających element transgraniczny, lecz również mających miejsce wyłącznie na terytorium Holandii. Przepisy przewidziane w związku z naruszeniem art. 10.1 ust. 1 i art. 10.60 ust. 1–2 ustawy o zarządzaniu środowiskiem mają charakter powszechny i są zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 6 lub grzywną piątej kategorii (w wysokości 82 000 EUR)¹¹⁶ (art. 6 ust. 1 pkt 1 ustawy o przestępstwach gospodarczych).

Kształt przepisów art. 10.60 ust. 1–2 ustawy o zarządzaniu środowiskiem w zestawieniu z art. 1a ust. 1 ustawy o przestępstwach gospodarczych odpowiada kategorii przestępstw stypizowanych w art. 183 § 2, 4 i 5 k.k., tj. czynów zabronionych odnoszących się do międzynarodowego przemieszczania odpadów i substancji. W odniesieniu do przepisów art. 183 § 4 i 5 k.k. penalizujących odpowiednio przywożenie odpadów z zagranicy lub wywożenie odpadów za granicę „wbrew przepisom” oraz przywożenie z zagranicy lub wywożenie za granicę odpadów niebezpiecznych „bez wymaganego zgłoszenia lub zezwolenia”, ustawodawca polski wyszedł z założenia, że każde transgraniczne przemieszczanie odpadów dokonywane bezprawnie stwarza pewien stan zagrożenia „bez względu na to, czy takie zagrożenie faktycznie powstało, czy też nie”¹¹⁷. Zastosowanie znamion „wbrew przepisom” oraz „bez wymaganego zgłoszenia lub zezwolenia, albo wbrew jego warunkom” potwierdza akcesoryjność norm prawno-karnych wobec odpowiednich przepisów prawa administracyjnego, przede wszystkim zawartych w ustawie z dnia 29 czerwca 2007 r. o międzynarodowym przemieszczaniu odpadów¹¹⁸ określającej postępowanie i organy właściwe do wykonywania zadań z zakresu międzynarodowego przemieszczania odpadów wynikających z rozporządzenia 1013/2006.

Nieco inaczej sytuacja wygląda w przypadku art. 183 § 2 k.k. penalizującego dokonywany „wbrew przepisom” przywóz z zagranicy „substancji zagrażających środowisku”. Dla zaistnienia odpowiedzialności karnej w tym aspekcie niezbędne jest stwierdzenie, że – poza bezprawnym charakterem czynności przywozu (ale już nie wywozu) – konkretne zachowanie spowodowało rzeczywiste zagrożenie dla środowiska poprzez sprowadzenie do Polski substancji „zagrażających” temu środowisku. Przepis art. 183 § 2 k.k. jest zatem przykładem modelu konkretnego zagrożenia dla środowiska (por. punkt 6 poniżej).

Drugą kategorię holenderskich przestępstw abstrakcyjnego zagrożenia dla środowiska stanowią typy czynów zabronionych zbliżone treściowo do regulacji zawartych w art. 187 i art. 188 k.k. dotyczących obszarów ochrony przyrody. Zgodnie z art. 187

¹¹⁶ Grzywny w holenderskim prawie karnym są wyrażane wyłącznie kwotowo (por. art. 33 k.k.). Kategorie grzywien definiowane są poprzez ich wysokość ustaloną w art. 23 ust. 4 holenderskiego kodeksu karnego. Kwoty grzywien podlegają regularnej waloryzacji.

¹¹⁷ W. Radecki, *Przestępstwa przeciwko środowisku...*, s. 487.

¹¹⁸ Dz. U. z 2019 r., poz. 1162 z późn. zm.

§ 1 k.k. kto niszczy, poważnie uszkadza lub istotnie zmniejsza wartość przyrodniczą prawnie chronionego terenu lub obiektu, powodując istotną szkodę, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Przepis art. 187 § 2 k.k. wprowadza typ nieumyślny opisanego powyżej typu czynu zabronionego. Z kolei stosownie do art. 188 k.k. kto, na terenie objętym ochroną ze względów przyrodniczych lub krajobrazowych albo w otulinie takiego terenu, wbrew przepisom, wznosi nowy lub powiększa istniejący obiekt budowlany albo prowadzi działalność gospodarczą zagrażającą środowisku, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Do końca 2016 r. przepis art. 1a ust. 2 ustawy o przestępstwach gospodarczych odsyłał m.in. do art. 16 ust. 1 ustawy o ochronie przyrody z dnia 25 maja 1998 r., zgodnie z którym zabronione było dokonywanie, zlecanie lub tolerowanie działań sprzecznych z zasadami ustanowionymi w pozwoleniach lub podejmowanych bez zgody władz prowincji, które mogły być szkodliwe dla roślin, zwierząt lub naturalnych procesów zachodzących na obszarach ustanowionych w celu ochrony przyrody lub posiadających wartości naukowe. Z uwagi na wejście w życie ustawy z dnia 16 grudnia 2015 r. o ochronie przyrody (dalej cyt.: nowa ustawa o ochronie przyrody), powyższy przepis został uchylony. W stanie prawnym obowiązującym od 1 stycznia 2017 r. art. 1a ust. 2 ustawy o przestępstwach gospodarczych zawiera odesłanie do art. 2.7 ust. 2 nowej ustawy o ochronie przyrody, stosownie do którego zabrania się realizacji przedsięwzięć lub dokonywania innych czynności bez zgody władz prowincji, które z perspektywy celów ustanowienia obszaru Natura 2000 mogą mieć negatywny wpływ na zachowanie właściwego stanu siedlisk przyrodniczych lub właściwego stanu ochrony gatunków, lub mogą znacząco negatywnie oddziaływać na dobrostan gatunków, dla ochrony których ustanowiono dany obszar Natura 2000. Tak skonstruowana ochrona dotyczy każdego podmiotu i w zakresie przedmiotowym obejmuje zarówno art. 187 k.k. (zmniejszanie wartości przyrodniczej), jak i art. 188 k.k. (prowadzenie działalności zagrażającej środowisku). Naruszenie art. 2.7 ust. 2 nowej ustawy o ochronie przyrody jest zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 4 lub grzywną piątej kategorii (w wysokości 82 000 EUR) (art. 6 ust. 1 pkt 3 ustawy o przestępstwach gospodarczych).

Zauważalne w stosunku do uprzednio obowiązujących regulacji zawężenie przedmiotu ochrony do obszarów Natura 2000 stanowi rezultat jednego z założeń przyświecających holenderskiemu ustawodawcy, zgodnie z którym ochrona przyrody w Holandii powinna się odbywać, co do zasady, za pośrednictwem obszarów Natura 2000, nie zaś dotychczas ustanawianych na szczeblu krajowym form ochrony przyrody w postaci „pomników przyrody” rozumianych jako fragmenty powierzchni ziemi lub wód albo powierzchni ziemi łącznie z wodami, które są szczególnie cenne przyrodniczo (por. art. 1

ustawy o ochronie przyrody z dnia 25 maja 1998 r.). Od 1 stycznia 2017 r. ochrona przyrody w Holandii zasadniczo odbywa się wyłącznie „za pośrednictwem” obszarów Natura 2000, choć poszczególne prowincje zachowały możliwość ustanawiania obszarów ochrony przyrody na szczeblu regionalnym, które pozostaną poza siecią Natura 2000 (art. 1.13 nowej ustawy o ochronie przyrody).

Przepis art. 2.7 ust. 2 nowej ustawy o ochronie przyrody, w razie penalizacji jego naruszenia poprzez unormowania ustawy o przestępstwach gospodarczych, należy uznać za kolejny przykład przestępstwa abstrakcyjnego zagrożenia dla środowiska. Wynika to z sięgnięcia przez ustawodawcę holenderskiego do znamienia „braku zgody władz prowincji” odwołującego się do akcesoryjności norm prawnokarnych w stosunku do prawa administracyjnego. Warto odnotować obecność znamion dotyczących możliwości wywołania negatywnego oddziaływania na obszar Natura 2000 lub poszczególne składniki wchodzące w jego skład, jednakże z uwagi na aktualizowanie się normy prawnokarnej już w chwili podejmowania czynności „bez zgody władz prowincji”, bez względu na zaistnienie negatywnych skutków, nadal mamy do czynienia z przestępstwem abstrakcyjnego zagrożenia dla środowiska. Stanowi to zauważalną różnicę w stosunku do przepisu art. 187 k.k., którego zastosowanie uzależnione jest od wystąpienia skutku w postaci szkód w środowisku (niszczenia, poważnego uszkodzenia lub istotnego zmniejszenia wartości przyrodniczej prawnie chronionego obiektu, co powoduje „istotną szkodę”). Rozwiązania holenderskie są natomiast zbliżone do art. 188 k.k. wymagającego wyłącznie potencjalnie niekorzystnego wpływu na środowisko powstającego obiektu budowlanego lub prowadzonej działalności.

6. Holenderskie przestępstwa konkretnego zagrożenia dla środowiska

Drugi z modeli prawa karnego środowiska zakłada, że do spełnienia przesłanek odpowiedzialności nie jest wystarczające zachowanie pozostające w sprzeczności z normami administracyjnoprawnymi. Przeciwnie, dodatkowo wymaga się stwierdzenia, że oznaczony czyn spowodował wystąpienie stanu niebezpieczeństwa dla środowiska¹¹⁹. Normy prawnokarne aktualizują się bowiem dopiero w sytuacji, gdy faktycznie doszło do emisji pewnych substancji lub energii do środowiska, które mogą negatywnie na nie wpłynąć¹²⁰.

Stosownie do art. 173a pkt 1 holenderskiego kodeksu karnego, kto umyślnie i bezprawnie zanieczyszcza powierzchnię ziemi, powietrze lub wodę za pomocą substancji, podlega karze pozbawienia wolności do lat 12 lub grzywny piątej kategorii (w wysoko-

---

¹¹⁹ S.F. Mandiberg, M.G. Faure, *op. cit.*, s. 460.

¹²⁰ M. Faure, M. Visser, *op. cit.*, s. 328.

ści 82 000 EUR), jeżeli zagraża to życiu lub zdrowiu człowieka. Przepis art. 173b pkt 1 holenderskiego kodeksu karnego ustanawia analogiczny typ czynu zabronionego dla zachowań nieumyślnych podlegających karze pozbawienia wolności do roku lub grzywny czwartej kategorii (w wysokości 20 500 EUR), o ile zagrażają one życiu lub zdrowiu człowieka. Powyższe przepisy zostały dodane do holenderskiego kodeksu karnego w 1989 r. w celu uzupełnienia regulacji przewidzianych w art. 172 i art. 173 penalizujących zanieczyszczanie za pomocą substancji źródeł wody pitnej oraz wprowadzania ich w zakładach zaopatrujących ludność w wodę.

Komentowane unormowania można częściowo uznać za odpowiedniki art. 182 k.k. ze względu na penalizowanie zanieczyszczania poszczególnych elementów przyrodniczych. Brzmienie polskich rozwiązań może wskazywać na ich większe znaczenie w praktyce, ponieważ dotyczą one – w przeciwieństwie do holenderskich odpowiedników – każdego zanieczyszczenia, nie zaś wyłącznie bezprawnych emisji mogących być szkodliwymi dla środowiska lub wybranych elementów przyrodniczych. Nie sposób również nie zauważyć, że przestępstwa przewidziane w art. 173a pkt 1 i art. 173b pkt 1 holenderskiego kodeksu karnego mają silnie antropocentryczne zabarwienie, ponieważ karalność na ich podstawie jest uzależniona od spowodowania zagrożenia dla życia lub zdrowia człowieka. Z kolei art. 182 k.k. kładzie zdecydowanie większy nacisk na wartości ekologiczne poprzez zdefiniowanie zagrożenia dla środowiska jako jedną z podstaw karalności – obok zagrożenia dla zdrowia lub życia ludzi. Konieczne jest także podkreślenie, że na gruncie art. 173a pkt 1 i art. 173b pkt 1 holenderskiego kodeksu karnego penalizowane jest wyłącznie zanieczyszczenie dokonane za pomocą substancji, nie zaś przy udziale energii, np. ciepła lub hałasu.

Przynależność wskazanych powyżej typów czynów zabronionych do komentowanego modelu nie budzi większych wątpliwości. Ustawodawca holenderski wyraźnie bowiem zaznaczył, że warunkiem koniecznym odpowiedzialności karnej jest bezprawność dokonywanych zanieczyszczeń. Oznacza to, że postępowanie zgodne np. z warunkami decyzji administracyjnej określającej sposób korzystania ze środowiska, pomimo udowodnienia negatywnego oddziaływania na środowisko, pozostanie poza zakresem stosowania tych przepisów. Ponadto normy zawarte w art. 173a pkt 1 i art. 173b pkt 1 holenderskiego kodeksu karnego aktualizują się dopiero w momencie wywołania rzeczywistego zagrożenia dla środowiska wskutek emisji substancji.

7. Holenderskie przestępstwa naruszenia środowiska

Komentowana konstrukcja w analizowanym ujęciu, podobnie jak w przypadku poprzednich modeli, wymaga stwierdzenia naruszenia norm administracyjnoprawnych

przez zachowanie poddawane ocenie (bezprawności). Od przestępstw w tym ujęciu wymaga się również naruszenia dobra prawnego stanowiącego przedmiot ochrony. Model ten penalizuje zachowania, których efektem są rzeczywiste szkody w środowisku, nie zaś stany zagrożenia, jak miało to miejsce w poprzednich koncepcjach. Posługując się sformułowaniem „szkody w środowisku” w ramach omawiania tego modelu prawa karnego środowiska, należy mieć na uwadze, że nie może ono być utożsamiane ze „szkodami w środowisku”, o których mowa w regulacjach krajowych przyjmowanych w rezultacie implementacji przepisów dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2004/35/WE z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu¹²¹ (dalej cyt.: dyrektywa 2004/35/WE)¹²². Przepisy dyrektywy 2004/35/WE są wdrażane do holenderskiego porządku prawnego przede wszystkim za pośrednictwem art. 17.6–17.18 ustawy o zarządzaniu środowiskiem, natomiast w prawie polskim kluczową rolę w transponowaniu tej dyrektywy odgrywają przepisy ustawy z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie¹²³.

Przyporządkowanie czynów zabronionych do komentowanej kategorii może sprawiać trudności, ponieważ jest ono całkowicie uzależnione od pojęcia „szkody w środowisku”, które może być utożsamiana ze „szkodą” lub „szkodą wyrządzoną środowisku naturalnemu” wyróżnionymi w przepisach dyrektywy 2004/35/WE i funkcjonującymi na gruncie regulacji stanowiących rezultat implementacji przepisów dyrektywy 2004/35/WE do krajowych porządków prawnych. Pojęcie „szkody w środowisku” stanowiące o istocie komentowanego modelu prawa karnego środowiska jest jednak szersze zakreślo od „szkod” objętych przepisami dyrektywy 2004/35/WE¹²⁴. Aktualnie można wy-

¹²¹ Dz. Urz. UE L 143 z 30.04.2004 r., s. 56 z późn. zm.

¹²² Zgodnie z art. 2 pkt 2 dyrektywy 2004/35/WE przez „szkodę” należy rozumieć mierzalną negatywną zmianę w zasobach naturalnych lub mierzalne osłabienie użyteczności zasobów naturalnych, które może ujawnić się bezpośrednio lub pośrednio. Z kolei „szkody wyrządzone środowisku naturalnemu” oznaczają: (a) szkody wyrządzone gatunkom chronionym i w siedliskach przyrodniczych, które stanowią dowolną szkodę mającą znaczący negatywny wpływ na osiągnięcie lub utrzymanie właściwego stanu ochrony takich siedlisk lub gatunków. Waga takiego wpływu ma być oceniona w odniesieniu do warunków początkowych, (b) szkody wyrządzone w wodach, które stanowią dowolną szkodę mającą znaczący negatywny wpływ na stan ekologiczny, chemiczny lub ilościowy lub potencjał ekologiczny danych wód, lub stan środowiska danych wód morskich, (c) szkody dotyczące powierzchni ziemi, które stanowią dowolne zanieczyszczenie ziemi stwarzające znaczące ryzyko dla zdrowia ludzi, mające negatywny wpływ wynikający z bezpośredniego i pośredniego wprowadzania na ląd lub pod ziemię preparatów, organizmów i drobnoustrojów (art. 2 pkt 1 dyrektywy 2004/35/WE).

¹²³ Dz. U. z 2019 r., poz. 1862.

¹²⁴ W polskim piśmiennictwie zaproponowano pojęcie „szkody ekologicznej”, które z jednej strony ma obejmować szerokie *spectrum* terminów o zbliżonym znaczeniu („zanieczyszczenie środowiska”, „degradacja środowiska”, „naruszenie równowagi przyrodniczej”), a z drugiej strony stanowić „termin zawierający pewien stopień kwalifikacji prawnej, por. M. Longchamps, *Odpowiedzialność za szkodę ekologiczną*, Wrocław 1986, s. 8–20.

różnić dwie strategie dotyczące terminu „szkody w środowisku” na potrzeby analiz poświęconych prawu karnemu środowiska: antropocentryczną oraz środowiskową¹²⁵. W literaturze podnosi się, że ten podział nie ma charakteru rozłącznego, ponieważ przeciwdziałanie szkodom w środowisku może być sklasyfikowane jako przykład służący realizowaniu obu strategii jednocześnie¹²⁶. W tym kontekście należy przypomnieć, że na gruncie orzecznictwa trybunałów międzynarodowych znaczące negatywne oddziaływanie na środowisko, np. skutek jego zanieczyszczenia, jest uznawane za naruszenie praw człowieka¹²⁷, co oznacza, że reakcja, która wydaje się służyć przede wszystkim środowisku, w gruncie rzeczy obejmuje także człowieka (jako element środowiska). Celem prawnych regulacji związanych z ochroną środowiska powinno być bez wątpienia zachowywanie lub przywracanie stanu, w którym istnieje równowaga we wzajemnym oddziaływaniu człowieka i pozostałych elementów środowiska. Poza zakres niniejszego opracowania wykraczają rozważania dotyczące analizy zasadności lub efektywności któregośkolwiek z modeli ustalania zakresu pojęcia „szkody w środowisku”, którego zdefiniowanie od dawna stwarza problemy teoretykom prawa¹²⁸.

Zgodnie z art. 173a pkt 2 holenderskiego kodeksu karnego kto umyślnie i bezprawnie zanieczyszcza powierzchnię ziemi, powietrze lub wodę za pomocą substancji, podlega karze pozbawienia wolności do lat 15 lub grzywny piątej kategorii (w wysokości 82 000 EUR), jeżeli następstwem tego jest śmierć człowieka. Przepis art. 173b pkt 2 holenderskiego kodeksu karnego ustanawia analogiczny typ czynu zabronionego dla zachowań nieumyślnych podlegających karze pozbawienia wolności do 2 lat lub grzywny czwartej kategorii (w wysokości 20 500 EUR), o ile ich następstwem jest śmierć człowieka. Podobnie jak w przypadku przestępstw konkretnego zagrożenia dla środowiska, także i te typy czynów zabronionych zostały dodane do holenderskiego kodeksu karnego w 1989 r. w celu uzupełnienia regulacji przewidzianych w art. 172 i art. 173 penalizujących zanieczyszczenie za pomocą substancji źródeł wody pitnej oraz wprowadzania ich w zakładach zaopatrujących ludność w wodę przeznaczoną do spożycia.

---

¹²⁵ S.F. Mandiberg, M.G. Faure, *op. cit.*, s. 469.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ Zob. np. D. Shelton, *Human Rights, Environmental Rights, and the Right to the Environment*, „Stanford Journal of International Law” 1991, nr 28, s. 103–138; A.W. Heringa, *Private life and the Protection of the Environment*, „Maastricht Journal of European and Comparative Law” 1995, nr 2, s. 196–204; J. Ciechanowicz-McLean, M. Nyka, *Human Rights and the Environment. Prawa człowieka i środowisko*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2012, nr 3, s. 81–109; J. Verschuuren, *Contribution of the Case Law of the European Court of Human Rights to Sustainable Development in Europe*, [w:] W. Scholtz, J. Verschuuren, *Regional Integration and Sustainable Development in a Globalised World*, Cheltenham-Northampton 2015, s. 363–385.

¹²⁸ W tym kontekście por. np. P.A. Parenteau, *Rearranging the Deck Chairs: Endangered Species Act Reforms in an Era of Mass Extinction*, „William & Mary Environmental Law and Policy Review” 1998, nr 22, s. 227–311.

Komentując stronę przedmiotową przestępstw określonych w art. 173a pkt 2 i art. 173b pkt 2 holenderskiego kodeksu karnego, należałoby powtórzyć rozważania zawarte w opisie typów czynów zabronionych przewidzianych w pkt 1 tych jednostek redakcyjnych (por. pkt 6 powyżej niniejszego opracowania). Ponownie, penalizują one jedynie bezprawne zanieczyszczenia środowiska, których dokonano za pomocą substancji, a nie np. ciepła lub hałasu. Jednocześnie mają one silnie antropocentryczne zabarwienie, ponieważ karalność na ich podstawie jest uzależniona od spowodowania zagrożenia dla życia lub zdrowia człowieka.

Typy czynów zabronionych przewidziane w art. 173a pkt 2 i art. 173b pkt 2 holenderskiego kodeksu karnego stanowią swego rodzaju odpowiedniki przepisu art. 185 k.k. ustanawiającego surowszą odpowiedzialność w związku z zaistnieniem dalej idących skutków niż w przypadku typów podstawowych. Katalog okoliczności zaostřejających odpowiedzialność jest jednak zawężony w stosunku do norm obowiązujących w prawie polskim, ponieważ art. 173a pkt 2 i art. 173b pkt 2 holenderskiego kodeksu karnego nawiązują wyłącznie do skutku przewidzianego w art. 185 § 3 k.k., tj. do śmierci człowieka, nie zaś do zniszczeń dokonanych w środowisku lub jego elementach, lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu człowieka.

8. Holenderskie przestępstwa poważnych zanieczyszczeń środowiska

W prezentowanych dotychczas ujęciach prawa karnego środowiska warunkiem koniecznym dla poniesienia odpowiedzialności prawnej było naruszenie norm administracyjnoprawnych. Jeżeli go nie stwierdzono, to nie mogło być mowy o ponoszeniu odpowiedzialności karnej ze względu na jej ściśle akcesoryjny charakter wobec prawa administracyjnego. W komentowanym modelu prawo karne stosowane jest niezależnie od przestrzegania norm prawa administracyjnego. Charakter zachowań, których efekty mogą być na tyle poważne, że mogą rzeczywiście zagrozić bezpieczeństwu, uzasadnia pominięcie „łącznika administracyjnoprawnego” i stosowanie wprost ochrony karnoprawnej¹²⁹. Wyłączenie bezpośredniego związania z normami prawa administracyjnego opiera się na założeniu, że żadne pozwolenie na korzystanie ze środowiska nie zawiera i nie może zawierać norm, które przyzwalalby na zagrożenie ludzkiego życia lub zdrowia¹³⁰. Co więcej, skoro normy te są stosowane w walce z bezprawnymi emisjami, to tym bardziej powinny one stanowić podstawę zwalczania emisji, które zagrażają ludzkiemu życiu i zdrowiu¹³¹.

---

¹²⁹ M. Faure, G. Heine, *op. cit.*, s. 3.

¹³⁰ S.F. Mandiberg, M.G. Faure, *op. cit.*, s. 492.

¹³¹ M. Faure, M. Visser, *op. cit.*, s. 343.

Zgodnie z art. 161quater pkt 1 holenderskiego kodeksu karnego, kto umyślnie naraża ludzi, zwierzęta, rośliny lub powierzchnię ziemi na działania promieniowania jonizującego, lub też umyślnie naraża ludzi, zwierzęta, rośliny lub powierzchnię ziemi, wody lub powietrze na działanie substancji promieniotwórczych, podlega karze pozbawienia wolności do lat 15 lub grzywny piątej kategorii (w wysokości 82 000 EUR), jeżeli może to zagrozić zdrowiu człowieka lub wielu osób. Z kolei stosownie do pkt 2 przepisu, o którym mowa powyżej, zachowania nim objęte podlegają karze dożywotniego pozbawienia wolności lub pozbawienia wolności do lat 30 lub grzywny piątej kategorii (w wysokości 82 000 EUR), jeżeli ich następstwem jest śmierć człowieka. Przepis art. 161quinquies holenderskiego kodeksu karnego ustanawia analogiczne typy czynu zabronionego dla zachowań nieumyślnych podlegających karze pozbawienia wolności do roku lub grzywny czwartej kategorii (w wysokości 20 500 EUR), o ile zagrażają one zdrowiu człowieka lub wielu osób, oraz karze pozbawienia wolności do lat 2 lub grzywny czwartej kategorii (w wysokości 20 500 EUR) w razie skutku w postaci śmierci człowieka.

Opisane powyżej typy czynów zabronionych funkcjonujących na gruncie prawa holenderskiego w pewnym stopniu odpowiadają art. 182 § 1–4 k.k., jednakże w przypadku norm holenderskich wystarczające do ich zaktualizowania się jest narażenie niektórych składników środowiska na działanie promieniowania lub substancji, a w Polsce niezbędne byłoby w istocie dokonanie zanieczyszczenia. Co istotniejsze, holenderskie regulacje ograniczają się wyłącznie do promieniowania jonizującego i substancji promieniotwórczych, a w art. 182 k.k. jest mowa o takim promieniowaniu oraz o substancji „bezpierzynkowej”, tzn. nie tylko takiej, która wykazuje właściwości promieniotwórcze. Wydaje się zatem, że polskim przepisem najbliższym *ratio legis* art. 161quater oraz art. 161quinquies holenderskiego kodeksu karnego jest art. 186 k.k. dotyczący nieprawidłowego postępowania z substancjami promieniotwórczymi lub promieniowaniem jonizującym.

Skoro przepisy art. 161quater oraz art. 161quinquies holenderskiego kodeksu karnego odnoszą się do „narażania” na działanie substancji promieniotwórczych lub promieniowania jonizującego, to dlaczego należy je uznać za przykłady modelu przestępstw poważnych zanieczyszczeń środowiska? Przede wszystkim z uwagi na brak kryterium bezprawności administracyjnej. Każde narażenie składników środowiska skutkuje odpowiedzialnością karną, a tzw. łącznik administracyjny w nich nie występuje. Samo oddziaływanie dokonywane za pośrednictwem wskazanych powyżej substancji lub promieniowania nie przesądza o uruchomieniu reakcji prawnokarnej. W każdym przypadku wymagane jest bowiem co najmniej rzeczywiste zagrożenie lub naruszenie dóbr prawnych chronionych przez te przepisy.

Nie istnieje w ustawodawstwie holenderskim odpowiednik art. 181 § 1 k.k., zgodnie z którym kto powoduje zniszczenie w świecie roślinnym lub zwierzęcym w znacznych rozmiarach podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat. Prawo holenderskie nie zawiera przepisu, który penalizowałoby wprost zniszczenia dokonane w środowisku, nie odwołując się przy tym do znamion „życia lub zdrowia człowieka”. W szczególności powszechny obowiązek troski o środowisko wyrażony w art. 1.1a ust. 1 ustawy o zarządzaniu środowiskiem nie może być egzekwowany za pomocą instrumentów prawa karnego m.in. dlatego, że ustawa o przestępstwach gospodarczych nie zawiera odesłania do tego przepisu.

9. Podsumowanie

Przedstawiony w niniejszym opracowaniu prawno-porównawczy rys prawa karnego środowiska w Holandii potwierdza, że ustawodawstwa krajowe mające wspólne źródło m.in. w dyrektywie 2008/99/WE w istocie różnią się pod względem metod i skali stosowania odpowiedzialności karnej w ochronie środowiska. Holenderskie prawo karne środowiska nie jest przykładem regulacji, w ramach której doszło do intensywnego rozwoju systemu sankcji o charakterze karnym. Niemniej jednak analiza regulacji obowiązujących w tym zakresie pozwala stwierdzić, że holenderska wersja prawa karnego środowiska zasadniczo składa się z dwóch filarów: przestępstw i wykroczeń przewidzianych w holenderskim kodeksie karnym oraz czynów zabronionych stypizowanych w art. 1a ustawy o przestępstwach gospodarczych. Powyższe stanowi „drugie skrzydło” sankcji publicznoprawnych stosowanych w przypadku naruszenia prawa ochrony środowiska w Holandii, obok norm *stricte* administracyjnoprawnych¹³².

Z prawnoporównawczego punktu widzenia szczególnie istotny wydaje się mechanizm sankcyjny przewidziany w przepisach ustawy o przestępstwach gospodarczych. Wyjątkowość tego aktu prawnego polega na tym, że zamiast samodzielnego ustanawiania typów czynów zabronionych jedynie odsyła on do poszczególnych przepisów zawartych w innych aktach ustawowych, zastrzegając przy tym, że ich naruszenie stanowi podstawę ponoszenia odpowiedzialności karnej. W rezultacie, jeżeli zdaniem ustawodawcy holenderskiego niezbędne jest ustanowienie karalności pewnych działań lub zaniechań, to wystarczy umieścić stosowną normę prawną (odesłanie) w zamkniętym katalogu przewidzianym w art. 1 albo art. 1a ustawy o przestępstwach gospodarczych, w zależności od natury naruszenia. W analogiczny sposób ustawodawca holenderski może decydować o odstąpieniu od obejmowania oznaczonych zachowań mechanizmami odpowiedzialności karnej. Holenderski kodeks karny nie przewiduje równie nowa-

---

¹³² C. Waling, G. Heine, *op. cit.*, s. 38.

torskiego, przynajmniej z punktu widzenia polskiego obserwatora, mechanizmu uruchamiania odpowiedzialności karnej w ochronie środowiska.

Zakres prawa karnego środowiska rozciąga się od typów czynów zabronionych ustanawiających karalność wyłącznie w następstwie naruszeń norm prawa administracyjnego (typy bezskutkowe), poprzez typy konkretnego narażenia na niebezpieczeństwo (zagrożenia), aż po typy czynów zabronionych związane z naruszeniem dobra prawnego, jakim jest środowisko – zarówno w wersji z tzw. łącznikiem administracyjnym, jak i bez takiego łącznika (poważne zanieczyszczenia środowiska). Zdecydowaną większość typów czynów zabronionych istotnych z punktu widzenia niniejszej rozprawy stanowiły w przeszłości przestępstwa abstrakcyjnego narażenia na niebezpieczeństwo, w ramach których o aktualizacji normy prawnokarnej decyduje wyłącznie niezgodność oznaczonego czynu z przepisem (przepisami) prawa administracyjnego. W takiej sytuacji skutek przestępny w postaci powstania szkody w środowisku lub zagrożenia jej wystąpienia nie jest prawnie relewantny. Przykładem takiego mechanizmu w obrębie holenderskiego prawa ochrony środowiska jest sposób ukształtowania i funkcjonowania odesłań zawartych w art. 1a ustawy o przestępstwach gospodarczych.

Ustawodawca holenderski niejako „wychodzi” poza model odpowiedzialności kształtowanej za pośrednictwem typów abstrakcyjnego narażenia na niebezpieczeństwo (zagrożenia) w przepisach holenderskiego kodeksu karnego. Te z kolei w przeważającej mierze odwołują się do wartości silnie nacechowanych antropocentrycznie, natomiast postulaty o charakterze ściśle środowiskowym stanowią jedynie pochodną działań ustawodawcy w tym zakresie. Kluczowy z punktu widzenia tego fragmentu holenderskiego prawa karnego środowiska jest przede wszystkim skutek odnoszący się bezpośrednio do człowieka lub ludzi (życie lub zdrowie), nie zaś zachowania szkodliwe dla środowiska, poszczególnych elementów przyrodniczych lub wzajemnych oddziaływań pomiędzy tymi elementami.

Na gruncie prawa holenderskiego poważne zanieczyszczenia środowiska (niewynikające z naruszenia odpowiednich norm prawa administracyjnego) są penalizowane wyłącznie w odniesieniu do oddziaływania przy użyciu promieniowania jonizującego lub substancji radioaktywnych, natomiast szkody w środowisku powstałe w wyniku innych rodzajów emisji podlegają karze w związku z naruszeniem norm administracyjnoprawnych, o ile zostały one stypizowane w art. 1a ustawy o przestępstwach gospodarczych, czyli stanowią przykłady typów bezskutkowych.

Na zakończenie należy w pełni podzielić stanowisko, zgodnie z którym największą trudnością stojącą przed przedstawicielami nauki prawa ochrony środowiska jest „do-

trzymanie tempa zmianom legislacyjnym w tej dziedzinie prawa; nikt go nie dotrzymuje, bo dotrzymać nie jest w stanie¹³³. Prawo karne środowiska nie jest w tym zakresie wyjątkiem. Mogło się wydawać, że po niemal dekadzie od wprowadzenia do prawa polskiego rozwiązań implementujących przepisy dyrektywy 2008/98/WE ustawodawca polski nie zaskoczy nas dalszą rekonstrukcją regulacji kodeksowych dotyczących przestępstw przeciwko środowisku. Niemniej jednak wejście w życie przepisów ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach spowodowało m.in. zmianę art. 183 § 1 i 6 k.k. Pozornie nieistotna modyfikacja w obrębie tych przepisów nie powinna pozostać niezauważona, w szczególności w kontekście spójności rozwiązań kształtujących znamiona określające czynności sprawcze poszczególnych typów czynów zabronionych przewidzianych w rozdziale XXII k.k. poświęconym przestępstwom przeciwko środowisku.

Bibliografia

- Albińska E., *Historia regulacji legislacyjnych ograniczających przestępczość ekologiczną w Polsce*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego” 2016, nr 23.
- Albrecht H.J., Heine G., Meinberg V., *Umweltschutz durch Strafrecht?*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1984, nr 96.
- Baran A., *Skuteczność norm prawa karnego w ochronie środowiska*, „Ekonomia i Środowisko” 2012, nr 1.
- Barczak A., Ogonowska A., *Dynamika prawa ochrony środowiska a jego wykładnia – uwagi na tle przepisów u.c.p.g.*, „Studia Prawnicze KUL” 2018, nr 2.
- Barczak A., Ogonowska A. (red.), *Prawo i polityka ochrony środowiska w doktrynie i praktyce*, Szczecin 2016.
- Boć J., *Prawo ochrony środowiska jako prawo publiczne*, [w:] P. Korzeniowski (red.), *Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, Łódź 2015.
- Boć J., Nowacki K., *Prawna ochrona powietrza i handel uprawnieniami emisyjnymi w Polsce i w Niemczech*, Wrocław 2006.
- Buruma Y., *Dutch tolerance: on drugs, prostitution, and euthanasia*, „Crime and Justice” 2007, nr 1.
- Ciechanowicz-McLean J., *Penalizacja prawa ochrony środowiska*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2008, t. XIX.
- Ciechanowicz-McLean J., *Prawo ochrony środowiska jako kompleksowa dziedzina prawa – ustawa organiczna?*, [w:] P. Korzeniowski (red.), *Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, Łódź 2015.
- Ciechanowicz-McLean J., Nyka M., *Human Rights and the Environment. Prawa człowieka i środowisko*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2012, nr 3.
- Dębski R., *Przestępstwa przeciwko środowisku w nowym polskim kodeksie karnym*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1999, nr 10.

---

¹³³ W. Radecki, *Nauka prawa ochrony środowiska w Polsce*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2014, nr 4, s. 30.

- Elzinga D.J. (red.) *et al.*, *Handboek van het Nederlandse staatsrecht*, Deventer 2006.
- European Commission, *Commission Staff Working Document. The EU Environmental Review 2019. Country Report – THE NETHERLANDS*, SWD(2019) 133 final, Brussels 2019.
- European Commission, *Evaluation Study on the Implementation of Directive 2008/99/EC on the Protection of the Environment through Criminal Law by Member States. National Report for Poland*, Brussels 2015.
- European Commission, *Evaluation Study on the Implementation of Directive 2008/99/EC on the Protection of the Environment through Criminal Law by Member States. National Report for the Netherlands*, Brussels 2015.
- Farmer A., Faure M., Vagliasindi G.M. (red.), *Environmental Crime in Europe*, Oxford 2017.
- Faure M., Heine G., *General Notions*, [w:] M. Faure, G. Heine (red.), *Environmental Criminal Law in the European Union. Documentation of the main provisions with introduction*, Fryburg Bryzgowijski 2000.
- Faure M., Visser M., *How to Punish Environmental Pollution? Some Reflections on Various Models of Criminalization of Environmental Harm*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice” 1995, nr 4.
- Faure M.G., *Een nieuw milieustrafrecht in Vlaanderen*, „Chroniques de Droit Public” 2009, nr 4.
- Faure M.G., *The resolution in environmental criminal law in Europe*, „Virginia Environmental Law Journal” 2017, nr 35.
- Faure M.G., Svatikova K., *Criminal or Administrative Law to Protect the Environment? Evidence from Western Europe*, „Journal of Environmental Law” 2012, nr 24.
- Fiedukowicz M., *Problem legalizacji narkotyków miękkich w Polsce na tle regulacji prawnych przyjętych w Republice Czeskiej oraz w Królestwie Niderlandów*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica” 2016, nr 76.
- Filipek J., *Miejsce prawa ochrony naturalnego środowiska człowieka w systemie prawnym PRL*, „Kra-kowskie Studia Prawnicze” 1983, r. 16.
- Gensikowski P., *Eutanazja i wspomagane samobójstwo w Holandii (w obliczu zmian)*, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 4.
- Górski M., *Prawo ochrony środowiska jako odrębna gałąź prawa w poglądach doktryny polskiej i niemieckiej*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1993, t. XLVII.
- Górski M., *System prawa ochrony środowiska*, [w:] P. Korzeniowski (red.), *Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, Łódź 2015.
- Górski M., *Zagadnienia wprowadzające*, [w:] M. Górski (red.), *Prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2018.
- Graaf K.J. de, Tolsma H., *G. The Netherlands*, „Yearbook of International Environmental Law” 2017, nr 27.
- Grzelak A., *Kompetencje WE do określania sankcji karnych w przepisach prawa wspólnotowego – glosa do wyroku ETS z 13.09.2005 r. w sprawie C-176/03 Komisja przeciwko Radzie*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2006, nr 6.
- Habuda A., *Instytucje w prawie ochrony środowiska*, [w:] W. Radecki (red.), *Instytucje prawa ochrony środowiska. Geneza, rozwój, perspektywy*, Warszawa 2010.
- Habuda A., *Systemowość prawa ochrony środowiska. Fakt czy postulat?*, [w:] P. Korzeniowski (red.), *Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, Łódź 2015.

- Hendriks L., *Milieustrafrecht*, Deventer 2010.
- Heringa, A.W., *Private life and the Protection of the Environment*, „Maastricht Journal of European and Comparative Law” 1995, nr 2.
- Jans J.H., Vedder H.H.B., *European Environmental Law After Lisbon*, Groningen 2012.
- Jastrzębski L., *Prawo ochrony środowiska jako odrębna gałąź prawa*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1983, r. 16.
- Jędrzejko M.Z., Rewera M., Kasprzak K., *Stosunek Unii Europejskiej oraz niektórych państw UE do marihuany. Regulacje prawne w wybranych krajach członkowskich*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2018, nr 4.
- Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej przy Głównym Geodecie Kraju, *Informacja w sprawie nazwy „Holandia”*, <http://ksng.gugik.gov.pl/news.php>.
- Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej przy Głównym Geodecie Kraju, *Urzędowy wykaz nazw państw i terytoriów niesamodzielnych*, Warszawa 2019.
- Kornecki M., *Z problematyki ochrony zabytków architektury i budownictwa w Holandii*, „Ochrona Zabytków” 1976, nr 1.
- Korzeniowski P., *Zasady prawne ochrony środowiska*, Łódź 2010.
- Kost I., *Główne zasady prawne polityki państwa w sferze ochrony środowiska na Ukrainie*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2011, nr 2.
- Krzemińska A., Adynkiewicz-Piragas M., *Polderyzacja a ochrona przyrody w świetle zagospodarowania przestrzennego*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2004, nr 1.
- Lang W., *Struktura odpowiedzialności prawnej. Studium analityczne z dziedziny teorii prawa*, „Zeszyty Naukowe UMK” 1968, z. 31 – Prawo VIII.
- Lazaroms R., Poos D., *The Dutch water board model*, „Water Law” 2004, nr 15.
- Lipiński A., *Czy prawo ochrony środowiska jest gałęzią prawa*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2007, nr 2.
- Longchamps M., *Odpowiedzialność za szkodę ekologiczną*, Wrocław 1986.
- Malczewski J., *Problemy z prawną kwalifikacją lekarskiej pomocy do samobójstwa (art. 151 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 11.
- Mandiberg S.F., Faure M.G., *A Graduated Punishment Approach to Environmental Crimes: Beyond Vindication of Administrative Authority in the United States and Europe*, „Columbia Journal of Environmental Law” 2009, nr 34.
- Mering L., *Ochrona środowiska w nowym kodeksie karnym*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 1999, nr 1.
- Mering L., *Prawo karne w ochronie środowiska – przedmiot ochrony*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2007, nr 3.
- Mering L., Pchałek M., *Ekspertyza w przedmiocie uwarunkowań efektywności i transpozycji dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne (KOM(2007) 51 wersja ostateczna)*, Gdańsk-Warszawa 2007.
- Micińska-Bojarek M., *Stan wyjątkowy i reżim sytuacji nadzwyczajnych w Federacji Rosyjskiej – kontekst ochrony środowiska*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2015, nr 2.
- Mulder E.F.J. de, *Water*, [w:] E.F.J. de Mulder, B.C. de Pater, J.S. Droogleever Fortuijn (red.), *The Netherlands and the Dutch. A Physical and Human Geography*, Cham 2019.
- OECD, *OECD Environmental Performance Reviews: The Netherlands 2015*, Paris 2015.

- Ostropolski T., *Prawo karne domeną Wspólnoty? – glosa do wyroku ETS z 23.10.2007 r. w sprawie C-440/05 Komisja przeciwko Radzie*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 3.
- Parenteau P.A., *Rearranging the Deck Chairs: Endangered Species Act Reforms in an Era of Mass Extinction*, „William & Mary Environmental Law and Policy Review” 1998, nr 22.
- Pawlak A., *Praktyka osuszania terenów podmokłych w Holandii w perspektywie polityki ochrony środowiska. Formy działania, skutki i perspektywy*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2010, nr 2.
- Poklewski-Kozieł K., *Holenderska ustawa o eutanazji na tle kontrowersji wokół jej przedmiotu*, „Państwo i Prawo” 2002, z. 1.
- Radecki W., *Environmental Protection in European Criminal Law*, „Chemik” 2011, nr 8.
- Radecki W., *Nauka prawa ochrony środowiska w Polsce*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2014, nr 4.
- Radecki W., *Ochrona środowiska w polskim, czeskim i słowackim prawie karnym. Studium prawnoporównawcze*, Warszawa 2013.
- Radecki W., *Ochrona środowiska w polskim prawie karnym. Cz. I. Pojęcie i zakres prawa karnego środowiska*, „Monitor Prawniczy” 1997, nr 12.
- Radecki W., *Odpowiedzialność administracyjna w ochronie środowiska*, Wrocław 1985.
- Radecki W., *Odpowiedzialność karna*, [w:] M. Górski (red.), *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Radecki W., *Odpowiedzialność karna*, [w:] W. Radecki (red.), *Instytucje prawa ochrony środowiska. Geneza – rozwój – perspektywy*, Warszawa 2010.
- Radecki W., *Polskie prawo karne środowiska – próba spojrzenia syntetycznego*, „Ius Novum” 2009, nr 1.
- Radecki W., *Prawna ochrona przyrody w Polsce, Czechach i Słowacji. Studium prawnoporównawcze*, Warszawa 2010.
- Radecki W., *Prawo karne środowiska. Część I. Ewolucja polskiego prawa karnego środowiska*, „Journal of Ecology and Health” 2010, nr 5.
- Radecki W., *Problematyka typizacji przestępstw zanieczyszczenia wody, powietrza i ziemi*, „Państwo i Prawo” 1979, z. 7.
- Radecki W., *Przestępstwa konwencyjne przeciwko środowisku*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 1.
- Radecki W., *Przestępstwa przeciwko środowisku*, [w:] L. Gardocki (red.), *System Prawa Karnego. Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, t. VIII, Warszawa 2013.
- Radecki W., *Wykroczenia i przestępstwa przeciwko środowisku. Przewodnik po przepisach*, Warszawa-Wrocław 1995.
- Radkau J., *Nature and Power: A Global History of the Environment*, Cambridge 2008.
- Rakoczy B., *Prawo ochrony środowiska w styku z innymi obszarami systemu prawa*, [w:] P. Korzeniowski (red.), *Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, Łódź 2015.
- Raniszewski S., *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne oraz jej implementacja do polskiego porządku prawnego*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2012, nr 2.
- Rijck R. de, *The Isolation of Dutch Environmental Criminal Law*, „The European Criminal Law Associations’ Forum” 2011, nr 4.

- Scholtz W., Verschuuren J., *Regional Integration and Sustainable Development in a Globalised World*, Cheltenham-Northampton 2015.
- Shelton D., *Human Rights, Environmental Rights, and the Right to the Environment*, „Stanford Journal of International Law” 1991, nr 28.
- Skorupka S., Auderska H., Łempicka Z. (red.), *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1968.
- Sobczak J., *Kształtowanie się przestępstw przeciwko środowisku. Część I*, „Ius Novum” 2012, nr 4.
- Sobczak J., *Kształtowanie się przestępstw przeciwko środowisku. Część II*, „Ius Novum” 2013, nr 1.
- Sobczak J., *Kształtowanie się przestępstw przeciwko środowisku. Część III*, „Ius Novum” 2013, nr 2.
- Sommer J., *Prawo ochrony środowiska w systemie prawa polskiego*, „Studia Prawnicze” 2001, z. 3–4.
- Szwejkowska M., Zębek E., *Przestępstwa przeciwko środowisku w polskim kodeksie karnym z 1997 r. (wybrane zagadnienia)*, „Prawo i Środowisko” 2014, nr 1.
- Taekema S., *Introducing Dutch law*, [w:] S. Taekema, A. de Roo, C. Elion-Valted (red.), *Understanding Dutch Law*, Haga 2011.
- Tol R.S.J., Langen A., *A concise history of Dutch river floods*, „Climatic Change” 2000, nr 46.
- Velthoven B. van, van Wijck P., *Becker’s theory on crime and punishment, a useful guide for law enforcement policy in the Netherlands?*, „Recht der Werkelijkheid” 2016, nr 1.
- Verhagen H.J., *Coastal Protection and Dune Management in the Netherlands*, „Journal of Coastal Research” 1990, nr 1.
- Verschuuren J.M., *Environmental Law*, [w:] E. Hondius, J. Chorus, P. Gerver (red.), *Introduction to Dutch Law*, Haga 2006.
- Waling C., Heine G., *Environmental Criminal Law in the Federal Republic of Germany with Regard to the Situation in the Netherlands*, „Milieuansprakelijkheid” 1990, nr 2.
- Wailing C., Koopmans I.M., Rutgers M., Sjöcrona J.M., van Strien M., Tak P.J.P., *Pays-Bas: Crimes against the environment*, „International Review of Penal Law” 1994, nr 65.
- Wierzbowski B., Rakoczy B., *Prawo ochrony środowiska. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 2012.
- Wójcicka M., *Wpływ dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/99/WE z dnia 19 listopada 2008 r. na polską politykę kryminalną*, „Journal of Modern Science” 2015, nr 2.
- Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne*, Warszawa 2012.
- Zawłocki R., *Karnoprawna ochrona środowiska naturalnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2014, nr 1.